

ქართული ხელნაწერი წიგნი

სელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS

GEORGIAN MANUSCRIPT BOOK

5th-19th centuries

ON-LINE ALBUM

Prepared by Maia Karanadze, Lela Shatirishvili, Nestan Chkhikvadze
with participation Tamar Abuladze

Editor: Nestan Chkhikvadze

ქართული ხელნაწერი წიგნი

V-XIX სს.

ელექტრონული ალბომი

შეადგინეს მაია კარანაძემ, ლელა შათირიშვილმა, ნესტან ჩხიკვაძემ,
თამარ აბულაძის მონაწილეობით

ნესტან ჩხიკვაძის რედაქციით

აღნიშნული პროექტი განხორციელდა სსიპ ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებათა ფონდში (რუსთაველის ფონდი), ამჟამად შოთა რუსთაველის ეროვნულ სამეცნიერო ფონდში, მოპოვებული გრანტის მეშვეობით (გრანტი **N016-08**). წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი აზრი ეკუთვნით ავტორებს და, შესაძლოა, არ ასახავდეს სსიპ რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის შეხედულებებს.

Current project was executed and accomplished by the financial support of the Foundation of Georgian Studies, Humanitiess and Siocial Sciences (Rustaveli foundation) at present Rustaveli National Science Foundation (Grant N016-08). Any idea in this publication belongs to the author and may not represent the opinion of the Rustaveli National Science Foundation itself.

ალბომის დიზაინი

ვიოლა ტულუში

ფოტოები

მირიან კილაძე

ალბომში გამოქვეყნებული ფოტომასალისა და თითოეული მონაკვეთის რაიმე ფორმით (ელექტრონული, ბეჭდური) გამოყენება შესაძლებელია მხოლოდ საავტორო უფლების მფლობელის წერილობითი ნებართვის საფუძველზე.

ISBN 978-9941-0-3093-2

© ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

© ნ. ჩხიკვაძე, ლ. შათირიშვილი, მ. კარანაძე

წინამდებარე ალბომში წარმოდგენილია ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ფონდებში (**A, H, S, Q**) დაცული **V-XIX** სს-ის ქართული ხელნაწერი წიგნები და უცხოეთის (სინის მთა, იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქო) ქართული კოლექციების ის ფოტოასლები, რომელთა გამოყენების უფლებასაც ფლობს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. ალბომში შესული ადამის ოთხთავის მხატვრული ასლი შესრულებულია ავტორთა მიერ შედგენილი აღწერილობისა და მითითებების საფუძველზე. ყველა ეს ხელნაწერი თვალნათლივ ასახავს წიგნის, როგორც კულტურულ-ისტორიული ფენომენის, წარმოშობისა და განვითარების ისტორიას.

ალბომი შედგება ოთხი თავისგან. მასში თავმოყრილ მასალას ახლავს ზოგადი შინაარსის საინფორმაციო ტექსტი და სათანადო ფოტონიმუშები ანოტაციების თანხლებით. ალბომს ერთვის ზოგადი ბიბლიოგრაფია.

ალბომი გამიზნულია ქართული წერილობითი კულტურის ისტორიით დაინტერესებული მკითხველებისთვის.

An on-line album of Georgian manuscript book was created within the Grant project “Georgian Manuscript Book (including website)” financed by Rustaveli research fund. N. Chkhikvadze (scientific research manager), M. Karanadze, L. Shatirishvili were working on this project with participation of T. Abuladze.

In the album there are represented 5th-19th cent. Georgian manuscript books preserved in the fonds of National Centre of Manuscripts (A, H, S, Q) as well as some items belonging to foreign funds and National Manuscript Centre has the legal right of using photo copies of them.

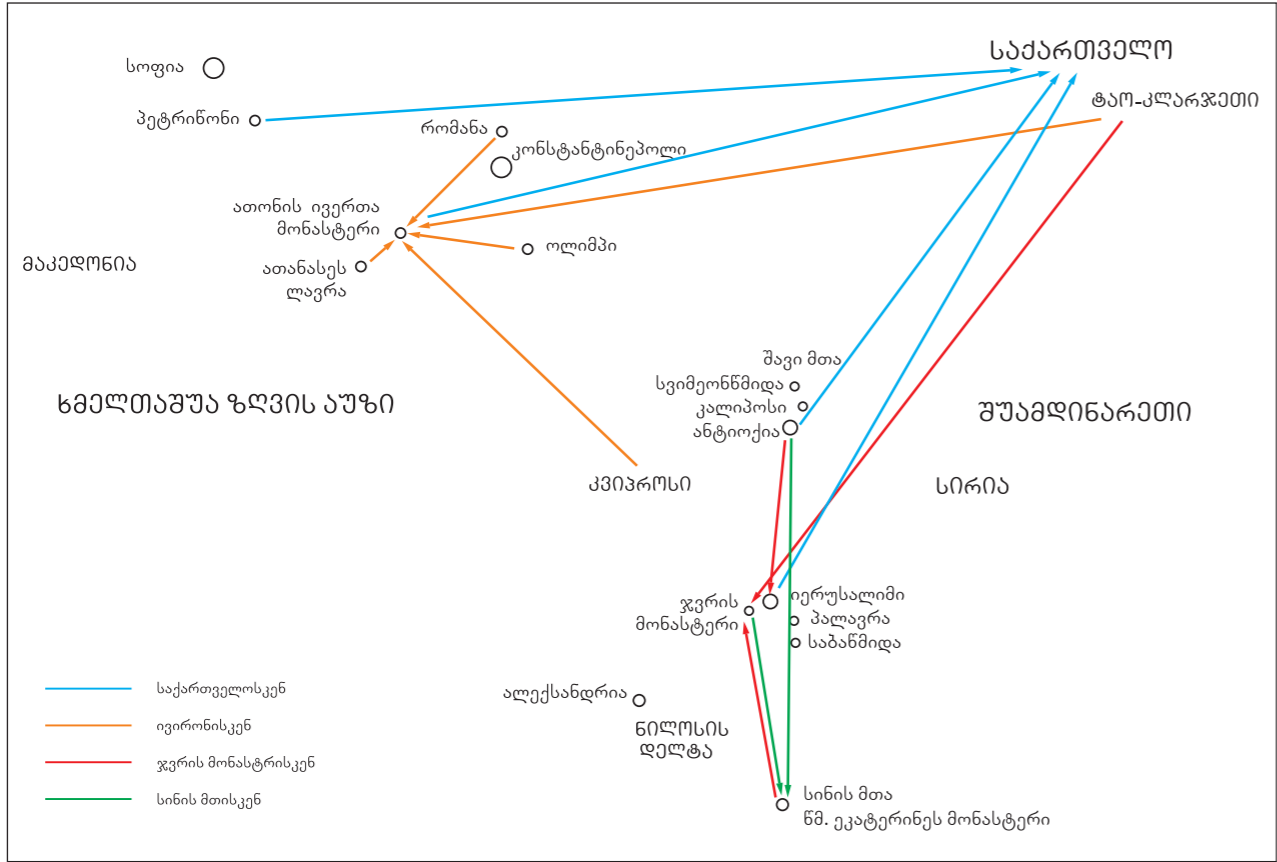
Artistic copy of Adishi gospel is accomplished on the bases of authors’ descriptions and instructions. All this manuscripts show the origin and the development of the book as a cultural-historical phenomenon.

Album consists of four chapters. Common informational texts and photos with annotation come with every collected material, as well as main bibliography.

This album will be helpful for readers who are interested in written culture.

**ქართული წერილობითი კულტურის სათავეები.
დამწერლობის წარმოშობა**

ქართულ ხელნაწერთა შექმნისა და გადასაცვლების რუკა (V-XVII სს.)

ქართული ხელნაწერი ტრადიცია 16-საუკუნოვან ისტორიას ითვლის. მისი უძველესი ნიმუშები V საუკუნით თარიღდება. ეს ადრეული ფურცლებიც კი სავსებით ნათელ წარმოდგენას გვიქმნიან თანადროული ეპოქის ინტელექტუალური ცხოვრების, მხატვრული აზროვნებისა და მატერიალური კულტურის განვითარების შესახებ. ქართული ხელნაწერი არ შექმნილა ჩაკეტილ და მსოფლიო ცივილიზაციისაგან მოწყვეტილ გარემოში. მის წარმოშობასა და განვითარებას, ერთი მხრივ, ხელი შეუწყო საქართველოს კულტურულმა და პოლიტიკურმა ორიენტაციამ და, მეორე მხრივ, სახელმწიფოებრიობისა და კულტურული იდენტურობის დაცვის აუცილებლობამ. ამ იდენტურობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ელემენტს კი ქართული დამწერლობის წარმოშობა შეადგენდა.

როდის და რა ვითარებაში შეიქმნა ქართული დამწერლობა? ამ კითხვის პასუხს მეცნიერება ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ეძებს. ქართული ანბანის ძირებს უკავშირებენ ფინიკიურ, არამეულ, ბერძნულ დამწერლობებს. აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს მისი წარმოშობის დროც. მკვლევართა ნაწილი ქართულ ანბანს პრექრისტიანული ეპოქის მოვლენად მიიჩნევს, ხოლო ნაწილი – ქრისტიანობის შემდგომ ჩამოყალიბებულ სისტემად. აზრთა ასეთ სხვადასხვაობას ხელს უწყობს

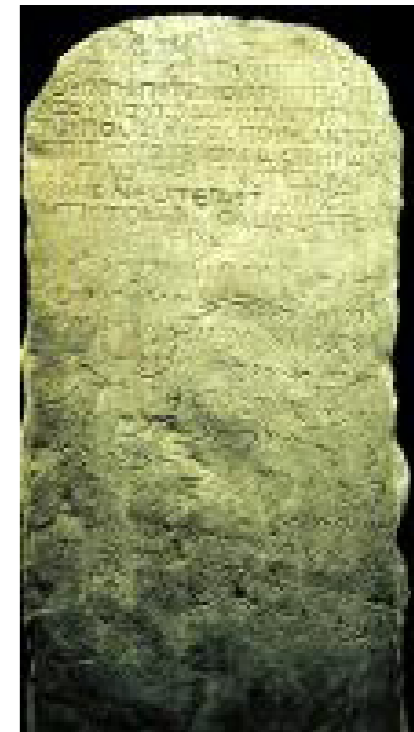

ყოფს ანტიკური ხანის საქართველოს შესახებ არსებული ბერძნული წყაროები (აპოლონიოს როდოსელი, ძვ. წ. 295-215; სვიდას ლექსიკონი, X ს.), რომელთა თანახმად, ჯერ კიდევ არგონავტების ეპოქის კოლხეთში არსებობდა ტყავზე ნანერი წიგნები. ქართველი მემკვიდრე ლეონტი მროველი (XI ს.) კი ქართული დამწერლობის წარმოშობას უკავშირებს ქართლის მეფე ფარნავაზს (ძვ. წ. III ს.): „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენაჲ ქართული და არღარა იძრახებოდა სხუაჲ ენაჲ ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობაჲ ქართული“. მაგრამ ქართული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები, როგორც ზემოთაღნიშნულ მხოლოდ V საუკუნიდან დასტურდება. მაშ, რა საფუძველი ჰქონდა მემკვიდრეს წერილობითი კულტურის დასაწყისი ჩვენში ძვ.წ. III საუკუნით დაეთარილებინა? ამ კითხვას ერთგვარად ეხმიანება საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა, რომელზეც დადასტურებულია ძვ. წ. III – ახ. წ. III საუკუნეებით დათარიღებული ბერძნული, არამეული და ებრაული წარწერები. ეს წარწერები გვხვდება როგორც საკულტოსარიტუალო, ასევე საყოფაცხოვრებო ნივთებზე – სამკაულებზე, საბეჭდავებზე, თიხის, მინისა და ვერცხლის ჭურჭელზე, საფლავის ქვებსა თუ სტელეებზე. ეს ფაქტები სავსებით ბუნებრივ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ, ვინაიდან საქართველოს – სამხრეთ კავკასიის ქვეყანას უძველესი მჭიდრო კულტურული და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები ჰქონდა როგორც ანტიკურ საბერძნეთთან, ასევე მცირე და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან. ამ ურთიერთობათა საფუძველზე, გარდა მატერიალური კულტურის ნიმუშებისა, ჩვენში შემოდიოდა ამ კულტურული სივრცისთვის დამახასიათებელი ცოდნა და გამოცდილება. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ზოგადად დამწერლობათა განვითარების ისტორიაში ხმელთაშუაზღვის აუზის ქვეყნებს განსაკუთრებული როლი ეკისრებათ, გასაკვირიც არ იქნება, რომ მათთან მჭიდროდ დაკავშირებულ საქართველოსაც ადრევე მიეღო და გაეთვალისწინებინა ეს გამოცდილება, გამოეყენებინა უკვე არსებული ანბანური სისტემები. როგორც არქეოლოგიური მასალიდან ჩანს, ძვ. წ. III – ახ. წ. III საუკუნეებში საქართველოში ბერძნული და არამეული დამწერლობები პარალელურად გამოიყენებოდა; ამის

ნათელ მაგალითს წარმოადგენს არმაზის ხევეში აღმოჩენილი ახ. წ. II ს-ით დათარიღებული ორენოვანი ეპიტაფია, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში არმაზის ბილინგვის სახელითაა ცნობილი. საყურადღებოა ერთი გარემოება: ბილინგვის არამეული ანბანი ჩრდილო მესოპოტამიური არამეულის დამოუკიდებელ შტოს ე. წ. არმაზულ დამწერლობას წარმოადგენს. როგორც ჩანს, სწორედ იგი უნდა ყოფილიყო ქართლის სახელმწიფო-საკანცელარიო ენაცა და ანბანიც. რაც შეეხება ებრაულს, იგი ქართლში კომპაქტურად დასახლებული ებრაული ეთნოსის დამწერლობას წარმოადგენდა.

ამ ანბანური სისტემების გამოყენებას არც ლიტერატურული და, შესაბამისად, არც ხელნაწერი ტრადიცია არ წარმოუშვია. თუმცა არმაზული დამწერლობის არსებობა უკვე მიგვანიშნებს, რომ ქართულ სახელმწიფო და საზოგადოებრივ აზროვნებას ერთი ბიძგილა სჭირდებოდა საკუთარი ანბანური სისტემისა და სამწერლობო-დოკუმენტური კულტურის ჩამოსაყალიბებლად. ამგვარი ბიძგი ქრისტიანობა იყო.

ქრისტიანობა ჩვენში აღმოსავლეთიდან მოვიდა. ისტორიული გადმოცემის თანახმად, მოძღვრება ქართველთა შორის I საუკუნეში გაავრცელეს სვიმეონ კანანელმა და ანდრია პირველწოდებულმა. უნდა ვიფიქროთ, მოციქულთა შემოსვლამ თავდაპირველად ჩამოაყალიბა მხოლოდ მცირე ქრისტიანული თემი, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ განსაზღვრავდა ქვეყნის კულტურულსა და ინტელექტუალურ ცხოვრებას, მაგრამ, უთუოდ, ამზადებდა დიდი ცვლილების ნიადაგს. ახალი მოძღვრების შეთვისება ახალი ცოდნის საფუძველიც უნდა გამხდარიყო. ძლიერ წარმართულ მითოლოგიურ ზეპირ მეხსიერებას უნდა დაპირისპირებოდა წიგნიერი, წერილობითი ტრადიცია. ალბათ, ამიტომაც იყო, რომ ადრეულმა ქრისტიანობამ სწორედ წერილობით დააფიქსირა იესო ქრისტეს განკაცებისა და ამქვეყნიურ ცხოვრებასთან დაკავშირებული ყველა ისტორია, ყველა ქრისტიანულ თემში დაცული თხრობა, რომელთაგან ზოგიერთი ბიბლიის კანონიკურ კოდექსში შევიდა და ზოგი კი გაფორმდა როგორც ბიბლიური წიგნების პარალელურად არსებული ე. წ. აპოკრიფული ლიტერატურა, რომელმაც კარგად ასახა პირველ ქრისტიანთა რელიგიური წარმოდგენები და ამიტომაც დღეს ქრისტიანობის ისტორიის კვლევაში მას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ბუნებრივია, საქართველოში ჩამოყალიბებული

პირველი ქრისტიანული თემიც შექმნიდა იმგვარ აპოკრიფულ თხრობას, რომელშიც აისახებოდა ქართველობის, როგორც ერთ-ერთი ადრეგაქრისტიანებული ერის, სარწმუნოებრივი და კულტურული იდენტურობა ახალ მსოფლმხედველობრივ სამყაროსთან. და მართლაც, გადმოცემა ჯვარცმული იესო ქრისტეს კვართის საქართველოში ჩამოტანისა და დაცვის შესახებ მიგვითითებს სწორედ პირველი ქრისტიანული თემის ისტორიაზე. ეს ზეპირი გადმოცემა ქართველებმა საკუთარი მოქცევისა და სახელმწიფოებრივი ისტორიის ქვაკუთხედად მიიჩნიეს.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ქრისტიანობამ დიდი როლი შეასრულა ქართველთა ისტორიაში. იგი იქცა მათი კულტურული და ინტელექტუალური ცხოვრების, ერთიანი სახელმწიფოებრივი აზროვნების საყრდენად.

ქართული ანბანი. 326 წელს საქართველომ აღიარა ქრისტიანობა, როგორც სახელმწიფო რელიგია. მას შემდგომ ქართულმა კულტურამ უარი თქვა მისთვის უკვე კარგად ცნობილი ანბანური სისტემების გამოყენებაზე და თავად შექმნა საკუთარი ანბანური დამწერლობა, რომლის პროტოტიპადაც ბერძნული ანბანი ივარაუდება.

ქართული ანბანი ერთ-ერთი სრულყოფილი წერიტი სისტემაა, ვინაიდან მასში გრაფიკულ სიმბოლოთა (ასოთა) რაოდენობა ზუსტად შეესატყვისება ქართული ენის ფონემური ერთეულების (სამეტყველო ბგერების) რიცხვს. ქართულმა ანბანმა, კერძოდ, მისმა გრაფიკულმა მოხაზულობამ, განვითარების სამი საფეხური განვლო; მის უძველეს სახეობას *ასომთავრული (იგივე მთავრული)* ანუ მრგვლოვანი ანბანი წარმოადგენს. ამ ანბანითაა შესრულებული V-IX საუკუნის ეპიგრაფიკული და ხელნაწერი ტექსტები.

X საუკუნიდან *მთავრულის* პარალელურად გვხვდება კუთხოვანი ანუ *ნუსხური, იგივე ხუცური* დანერვილობა; *ნუსხურით* გადაწერილ ტექსტებში სათაურები და სახედაო ასოები ნაწერია მთავრულით, რომელიც ერთგვარ დეკორატიულ ფუნქციასაც ითავსებდა და გაბმულ ტექსტში სააქცენტო მონაკვეთების გამოსაყოფად გამოიყენებოდა. ალბათ, ამიტომაც ეწოდა მრგვლოვან ანბანს *მთავრული*. რაც შეეხება სახელწოდება *ნუსხურს*, რომელიც კუთხოვანი ანბანისთვის იხმარება, იგი

უკავშირდება სიტყვა „ნუსხას“, რომელიც ქართველი მწერლისა და ლექსიკოგრაფის, სულხან-საბა ორბელიანის, განმარტებით, „ჩქარად აღწერილს“ ნიშნავს. და მართლაც, თუ თვალს გავადევნებთ X-XI სს-ის მთავრულით გადაწერილ ქართულ ხელნაწერებს, შევნიშნავთ, თუ როგორ ყალიბდება ცალკეული სწრაფად მოხაზული ასოდან მისი კუთხოვანი გრაფიკა.

ხელნაწერი ტრადიციის მიხედვით, X-XI საუკუნიდან კი ამ ორი ანბანის პარალელურად ვითარდება *მხედრული* ანუ თანამედროვე ქართული ანბანი. სახელწოდება *მხედრული* დანერვილობამ იმის საფუძველზე მიიღო, რომ იგი უპირატესად გამოიყენებოდა საერო შინაარსის ძეგლებში, მაშასადამე, უკვე

სვეტიცხოველი

იესო ქრისტეს კვართის განსასვენებელი; საქართველოს მთავარი სალოცავი; საპატრიარქო ტაძარი; პირველი ეკლესია აიგო IV ს-ში ქართველთა განმანათლებლის, წმ. ნინოს რჩევით; V ს-ის II ნახევარში პირველი ეკლესიის დანგრევის შემდგომ მეფე ვახტანგ გორგასალმა ააგო ბაზილიკა; 1010-1033 წწ-ში კათალიკოს მელქისედეკის ინიციატივით აიგო ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი.

საამშენებლო წარწერა

ბოლნისის სიონი, 492/3-502 წწ., სამნავიანი ბაზილიკის ტიპის ნაგებობა. სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველო.

X საუკუნეში განვითარებულია ქართული დამწერლობის სამივე სახეობა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ანბანის ეს სამი გრაფიკული ფორმა წარმოიქმნა წერის ტექნიკის განვითარების საფუძველზე და არ წარმოადგენს ქართული ანბანის სისტემური ცვლის შედეგს.

და ბოლოს, თუ ერთხელ კიდევ გავიხსენებთ უძველეს, V-VI სს-ის მთავრულით შესრულებულ ქართულ წერილობით ძეგლებს, ნათელი გახდება ქართული დამწერლობის წარმოშობის მთავარი საფუძველი. ეპიგრაფიკული ძეგლების პარალელურად არსებული V-VIII სს-ის პალიმფსესტური ფურცლები, რომლებზეც დასტურდება როგორც ბიბლიური, ასევე აპოკრიფული და აგიოგრაფიული ტექსტები, აშკარად მიგვანიშნებენ, რომ ქართული დამწერლობა იმთავითვე ჩამოყალიბდა არა როგორც საკანცელარიო, არამედ როგორც სამნიგნობრო ანბანი. უძველესი ქართული პალიმფსესტების, რომლებიც დღეს დაცულია როგორც საქართველოში, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრსა (4000-მდე ფურცელი) და მესტიის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, ასევე ოქსფორდში, კემბრიჯში, ვენის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში, ასოთა გრაფიკული დახვეწილობა, ნაწერი სტრიქონების პროპორციული განლაგებისა და შესრულების მანერა, მათზე დაცული ტექსტების რეპერტუარი სავსებით არაორაზროვნად მიგვითითებს, რომ V-VI საუკუნეებში არსებობდა უკვე მყარი წერილობითი კულტურა.

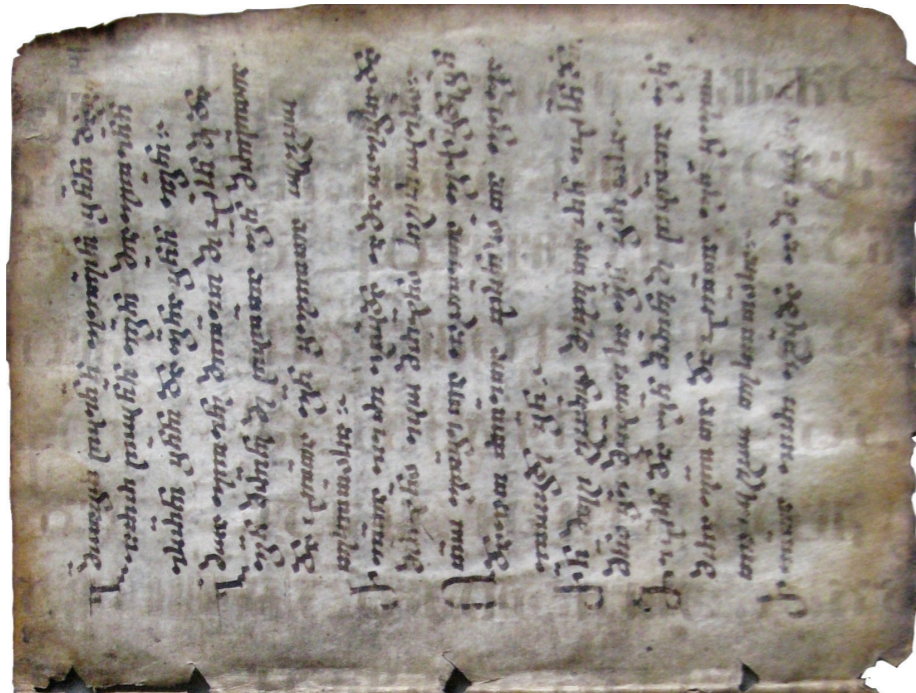
ღვთისმშობლის მიძინების ტაძრის ფრესკული ფრაგმენტი. უშგული.

სასულიერო ხელნაწერები

ქართული ხელნაწერი ტრადიცია სასულიერო წიგნების თარგმნითა და გადაწერით იწყება. იგი ფეხდაფეხ მისდევს ქართველთა მიერ ქრისტიანული კულტურის შეთვისების, ახალი ცოდნის მიღებისა და გამყარების პროცესს. წიგნიერმა ქრისტიანობამ საქართველოში მოიტანა როგორც სამყაროს ახალეზური ხედვა, მისწრაფება მისი სულიერი წვდომისკენ, ასევე ყოველდღიური ცხოვრების, მატერიალური ყოფის რადიკალური ცვლილებები; მან ბუნებრივად გამოიწვია ერის შემოქმედებითი შესაძლებლობების გაფართოვება.

ქართული წერილობითი კულტურის განვითარების ინიციატივა ეკლესიის წიაღიდან იღებს სათავეს. თავისი არსებობის დასაწყისში კი ქართულ ეკლესიას მეტად რთული წინააღმდეგობის გადალახვამ მოუწია, ერთი მხრივ, ჯერ კიდევ შემორჩენილ წარმართულ მესხიერებასა და, მეორე მხრივ, მაზდეანურ იდეოლოგიასთან დაპირისპირებაში, რომელიც სპარსეთის პოლიტიკური ზეწოლის შედეგად იკიდებდა ფეხს. ამ წინააღმდეგობათა დაძლევის ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ იარაღს კი სწორედ წერილობითი კულტურა წარმოადგენდა. ამიტომაც თავდაპირველად ქართული ხელნაწერი ტრადიციის ყურადღება მიმართული იყო ისეთი ლიტერატურული ძეგლებისკენ, რომელთაც საფუძველი უნდა შეექმნათ ქრისტიანობის რეალური ისტორიის შესწავლის, სარწმუნოებრივი

დაბადება

ძველი ალექსის წიგნთა ერთ-ერთი პირველი ქართული თარგმანი. შესრულებულია ხანმეტური – V-VI სს-ის ენობრივი ნორმით. წარმოადგენს ბიბლიის ტექსტის უძველეს რედაქციას. პალიმფსესტი სხვადასხვა დროის ტექსტების ნაკრებია. ზედა ფენაზე დაცულია ფსალმუნის.

V-VI, XIII-XIV სს.

ეტრატი, 99 ფ., გადაკეცილი ფურცლის ზომა: 15,2×11,5 სმ.

H 999

მორალის შემეცნებისა და საეკლესიო-საღვთისმსახურო პრაქტიკის, ანუ ლიტურგიის განვითარებისათვის.

ქრისტიანობის გავრცელებისა და ქართული ხელნაწერი ტრადიციის დასაწყისში ქართული ლიტურგია სამრევლო-კათედრალური ხასიათისა იყო და, შესაბამისად, საღვთისმსახურო პრაქტიკა, უპირველესად, მონოდებული იყო მრევლის განათლებისა და ღვთისმსახურებაში მისი წიგნიერი ჩართვისაკენ. ამიტომაც ქართული ეკლესიის წიაღში მოღვაწე ხელნაწერთა შემქმნელების განსაკუთრებული ყურადღება მიიპყრო ბიბლიამ, უპირველესად, ახალი ალექსის წიგნებიდან – სახარებამ და სამოციქულომ, ხილო ძველი ალექსი-

ხანმეტი ოთხთავი

სახარების უძველესი ხანმეტური რედაქცია, დაცულია პალიმფსესტის ქვედა ფენაზე. ტექსტი დაყოფილია მუხლებად; ახლავს განკვეთილობის ნიშნები: წერტილი, ორი წერტილი. ზედა ფენაზე იკითხება იოვანე ოქროპირის „მათეს თავის თარგმანება“.

VI-VII, XI სს.

ეტრატი, 439 ფ., ზომა: 2,5×27,5 სმ.

A 89

დან ფსალმუნმა, დაბადებამ და წინასწარმეტყველთა (იერემია, ესაია, ეზრა) წიგნებმა. მათ პარალელურად ითარგმნა და გადაიწერა ზოგიერთი ადრეული აპოკრიფი. მაზდიანურ ირანთან მწვავე დაპირისპირების პირობებში განვითარდა ორიგინალური აგიოგრაფიული მწერლობა, გაჩნდა ამავე ჟანრის პირველი ქართული თარგმანები. 476-482 წლებით დათარიღებული ორიგინალური თხზულების, „შუმანიკის წამების“, თანახმად, V ს-ის 70-იან წლებში საქართველოში უკვე არსებობდა სახარების, პავლეს ეპისტოლეების, ფსალმუნისა და წმინდა მონამეთა, ანუ აგიოგრაფიული წიგნები.

სახარება ერთ-ერთი პირველი ბიბლიური წიგნია, რომელიც ქართველებმა ქრისტიანობის მიღებისთანავე თარგმნეს. მისი უძველესი თარგმანები გვხვდება V-VII სს-ით დათარიღებულ პალიმფსესტურ ფულრცელზე. ეს პირველი ტექსტები გადაწერილია მთავრული ანბანით, მათში დასტურდება აღნიშნული ეპოქის ენობრივი თავისებურება – ზმნის სუბიექტური და ობიექტური პირებისა და ხარისხის ფორმების „ხან“ პრეფიქსით წარმოება. ამიტომაც ასეთ ტექსტებს ხანმეტ რედაქციებს უწოდებენ. პალიმფსესტურ ფურცლებზე გადაწერილი ოთხთავები ჯერ კიდევ არ არის გაფორმებული საზედაო ასოებითა და სხვა ორნამენტული ელემენტებით. ამგვარ წიგნებში ხანმეტი დეკორის ფუნქციას მუხლის დასაწყისში გამოყენებული მონუმენტული საზედაო ასოები ასრულებს. სახრებების მხატვრული ელემენტებით შემკობა მოგვიანებით X-XI სს-დან დაიწყო.

ცალკეული ძეგლების თარგმნის პარალელურად შედგა საღვთისმსახურო-ლიტურგიული დანიშნულების კრებულები:

ლექციონარი – სამრევლო და სამონასტრო მსახურებაში სხვადასხვა დღესასწაულისთვის დადგენილი წესგანგება, რომელიც მოიცავს ძველი და ახალი აღთქმის ტექსტებს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სახის კრებულის უძველესი VII საუკუნის ნიმუში, რომელიც თავის დროზე სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის წიგნსაცავის საკუთრება იყო, ამჟერად დანაწევრებული სახით ინახება გრაცის უნივერსიტეტში (ავსტრია, 27 ფუეცელი), ბირმინგემსა (ბრიტანეთი, 2 ფურცელი) და საფრანგეთის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში (პარიზი, 1 ფურცელი). ეს არის ერთადერთი ადრეული ხელნაწერი, რომლის ფურცლებიც ხელახლა არ გამოუყენებიათ სანერ მასალად. ლექციონარმა, როგორც ლიტურგიკულმა კრებულმა, აქტიური პოზიცია X ს-ის დასასრულამდე შეინარჩუნა, თუმცა კი შემორჩენილია XI ს-ით დათარიღებული ერთი წიგნის ფრაგმენტიც.

იადგარი – მთელი წლის საღვთისმსახურო ტექსტები, ფსალმუნისა და ბიბლიის სხვა წიგნებიდან შესაბამისი საკითხავის ერთობლიობით. იადგარები არსებობას იწარჩუნებს X ს-ის დასასრულამდე. შემდგომ ეპოქაში ისინი სათავეს უდებენ სხვადასხვა შინაარსის საღვთისმსახურო კრებულებს: თვენები, მარხვანი, პარაკლიტონები და ა.შ. იადგარების უძველესი ნიმუშები დაცულია სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის წიგნსაცავში.

იერუსალიმური ლექციონარი

დაცულია პალიმფსესტის ქვედა ფენაზე; ასახავს ღვთისმსახურების ადრეულ, იერუსალიმურ წესს. შესრულებულია VIII ს-ის ენობრივი – ჰაემეტური ნორმით. ამ წიგნის ბერძნული პირველწყარო დაკარგულია. ხელნაწერმა ფრაგმენტულად მოაღწია. მისი მეორე, შემავსებელი ნაწილი დაცულია სხვა (Q 333) ხელნაწერში. ზედა ფენაზე წარმოდგენილია გვიანდელი საღვთისმსახურო კრებული – პარაკლიტონი.

VIII, XIII-XIV სს.

ეტრატი, 51 ფ., ზომა: 16x12,5 სმ.

H 1329

Handwritten text in Georgian script on the left page of an open manuscript. The text is arranged in two columns. The left column contains several lines of text, with a prominent red initial letter 'P' at the beginning of a section. The right column continues the text, also with a red initial 'P'. The script is a traditional Georgian hand, and the parchment shows signs of age and wear.

Handwritten text in Georgian script on the right page of an open manuscript. The text is arranged in two columns. The left column contains several lines of text, with a prominent red initial letter 'P' at the beginning of a section. The right column continues the text, also with a red initial 'P'. The script is a traditional Georgian hand, and the parchment shows signs of age and wear.

ლექციონარი
ლექციონარის ერთ-ერთი გვიანდელი ნუსხა, გადანერილი იმგვარ სამონასტრო ცენტრში, რომელიც XI საუკუნეშიც ინარჩუნებდა ტრადიციული საღვთისმსახურო წიგნებისადმი ინტერესს. შესრულებულია მთავრულითა და ნუსხურით, მუქი ყავისფერი მელნით, სათაურები გამოყოფილია სინგურით. მოიხსენიება XI საუკუნის ცნობილი ფეოდალი ლიპარიტ ბაღვაში.

1049 წ.
ეტრატი, 43 ფ., ზომა: 30,5x22,8 სმ.
გადამწერი მიქაელ ინიუხი
Q 1376

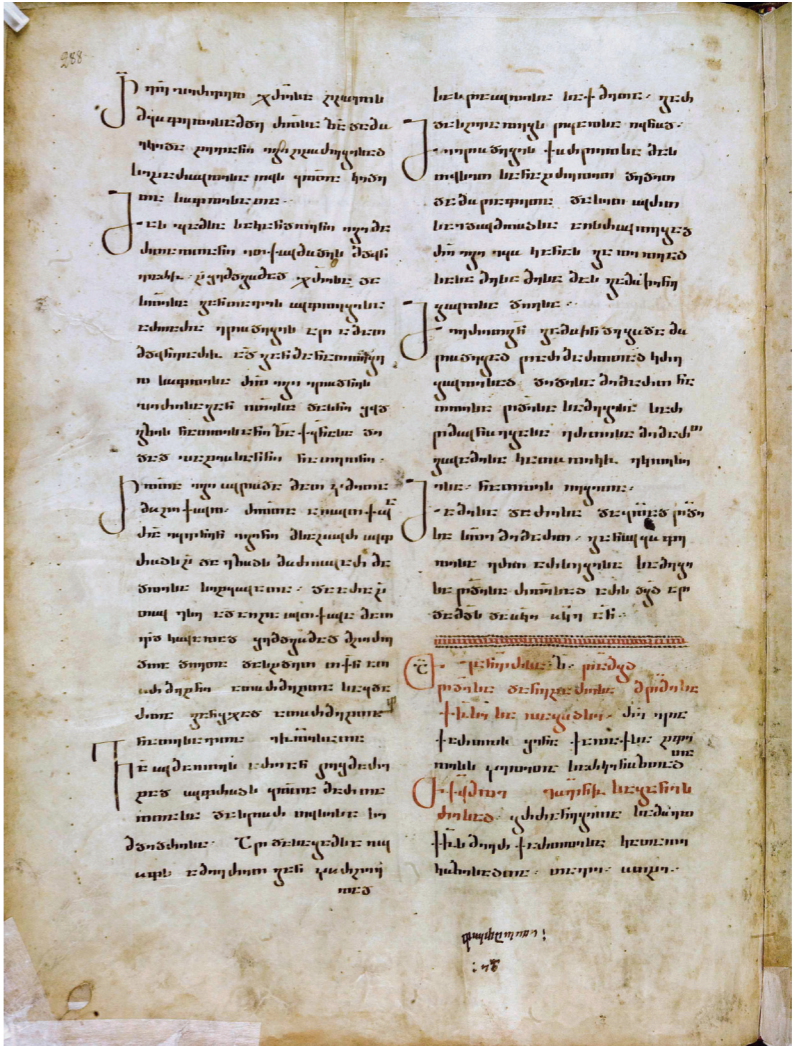
ტბეთის (სვანური) მრავალთავი

სამონასტრო დანიშნულები
კრებული. შეიცავს
ჰომილეტიკური, აგიოგრაფიული,
ეგზეგეტიკური და აპოკრიფული
74 თხზულების ადრეული,
პალესტინური ტექსტების
თარგმანებს. მომგებლები
არიან მამფალი მტბევარი
იოვანე და მამა თეოდორე.
ხელნაწერის ძირითადი ნაწილი
შესრულებულია მრგვლოვანით,
ნუსხურით გადაწერილია
1 თავი. ტექსტის სამკაულად
გამოყენებულია ტექსტის
მელნითა და სინგურით
შესრულებული საზედაო ასოები;
ცალკეული გვერდების აშეებზე
მიხატულია სხვადასხვა ფიგურა.

X ს.
ეტრატი, 242 ფ., ზომა: 38,5×30 სმ.
მომგებლები: მამფალი მტბევარი
იოვანე და მამა თეოდორე.
გადაწერის ადგილი: ტაო-
კლარჯეთი
A 19

მრავალთავი – ლეთისმსახურების დამხმარე კრებული. აერთიანებს საეკლესიო კალენდარზე განწყობილ წმ. მამათა ქადაგებებს, აგიოგრაფიულ თხზულებებსა და აპოკრიფებს. ბიზანტიურ მწერლობაში მრავალთავის ანალოგს წარმოადგენს პანეგირიკონი. მრავალთავები ადრეული კრებულებია. მათი შედგენა უკავშირდება ცალკეული საუფლო დღესასწაულის ჩამოყალიბების პერიოდს, რაზეც მიანიშნებს ხელნაწერის აშიაზე დღესასწაულთა საგანგებო აქცენტირებისათვის დართული მითითები. დღემდე ცნობილია IX-XI საუკუნის როგორც კლარჯულ-პალესტინური, ასევე ათონური წარმომავლობის ქართული მრავალთავები.

პარხლის მრავალთავი.

კრებულის სახელწოდებაც წარმოდგება ხელნაწერის დამზადების ადგილის მიხედვით. იგი ქართულ ხელნაწერ წიგნთა შორის გამორჩეულია თავისი სიდიდით. შესრულებულია მაღალი ხარისხის ეტრატზე, ტექსტი ნაწერი ლამაზი, მკაფიო ნუსხურით, ყავისფერი მელნით. სამკაული ტექსტს თითქმის არა აქვს, საზედაო ასოების უმეტესობა ნაწერი ყავისფერი მელნით, სინგურით – საკმაოდ ცოტა. შეიცავს ნათარგმნ და ორიგინალურ თხზულებებს. ამ ხელნაწერით მოაღწია ჩვენამდე „შუშანიკის წამებისა“ და „აბოს წამების“ ტექსტებმა.

X ს.
ეტრატი, 658 ფ., ზომა: 45,5×33,5 სმ.
გადაწერი: გაბრიელ პატარაი
გადაწერის ადგილი: პარხლის მონასტერი
A 95

ფსალმუნი

ცნობილია „მცხეთის დავითნის“ სახელით. სავარაუდოდ, წარმოადგენს ფსალმუნის ადრეულ, ალექსანდრიულ რედაქციას. გადანერილია ასომთავრულით; ძირითადი ტექსტის გარდა, წიგნში შეტანილია ფსალმუნთან დაკავშირებული სხვა თხზულებები. ხელნაწერს ბოლოში დეკორის ფუნქციით დართული აქვს სავარაუდოდ სტილიზებული ალბანური ანბანი (246r-v).

X, XI სს.
 ეტრავტი, 261 ფ., ზომა: 19,8×15,3 სმ.
 A 38

მრავალთავებში გაერთიანებული თხზულებები უმეტეს შემთხვევაში დღეისათვის დაცულია მხოლოდ ქართულ თარგმანების სახით. ისინი წარმოადგენენ ადრექრისტიანულ ტექსტებს, რომელთაც საგანგებო მნიშვნელობა ენიჭებათ ქრისტიანული მწერლობის ისტორიის კვლევაში. მრავალთავი არსებობას ინარჩუნებს X-XI საუკუნეთა მიჯნამდე. შემდეგ იგი გარდაიქმნება შერეული სახის კრებულად, რომელსაც არ ახლავს მითითება საეკლესიო კალენდარზე და წარმოადგენს არა საღვთისმსახურო პრაქტიკისათვის განკუთვნილ, არამედ სამრევლო-სამონასტრო განათლებისათვის განკუთვნილ საკითხავ წიგნს.

ქართული ეკლესიის წიაღში ჩასახული ხელნაწერი ტრადიციის განვითარება, რა თქმა უნდა, მჭიდროდ დაუკავშირდა ჩვენში სამონასტრო ცხოვრების ორგანიზაციის ფაქტს. სწო-

რედ მონასტრები წარმოადგენდნენ მთავარ სკრიპტორიუმებს, რომელთა საქმიანობა თანამედროვე ქრისტიანულ სამყაროსთან მჭიდრო კულტურულ-სარწმუნოებრივი კონტაქტების საფუძველზე ვითარდებოდა. ქართული სახელმწიფოცა და, ბუნებრივია, წერილობითი კულტურაც მუდამ გახსნილი იყო მრავალეროვანი ქრისტიანული სივრცის ინტელექტუალური და კულტურული გამოცდილების მისაღებად. ამგვარი კონტაქტები კი ქართულ ეკლესიას ჰქონდა როგორც საკუთრივ საქართველოში ჩამოსული მოღვაწეების, ასევე უშუალოდ ქართველი ბერ-მონაზვნების ქრისტიანობის წიაღთან – სირია, პალესტინასთან – მჭიდრო ურთიერთობის წყალობით, რასაც ჯერ კიდევ V-VI სს-ში ჩაეყარა საფუძველი, როდესაც ქართველმა მონესეებმა მიმართეს როგორც პალესტინაში არსებულ საბანშიდის ლავრას, ასევე ჩრდ. სირიაში, ანტიოქიის მახლობლად მდებარე სვიმონ მესვეტის მონასტერს. გასაკვირი არც ისაა, რომ VI საუკუნეში საქართველოში შუამდინარეთიდან შემოვიდნენ და დამკვიდრდნენ ასურელი მამები (ქართული ტრადიცია მათ ცამეტ ასურელ მამად მოიხსენიებს), რომელთა გამოცდილებამ საგრძნობლად შეუწყო ხელი სამონასტრო ცხოვრების ორგანიზაციასა და ხელნაწერი ტრადიციის განვითარებას საქართველოში, განსაკუთრებით კი მის აღმოსავლეთ რეგიონებში, სადაც ქართული ხელნაწერი ტრადიცია, როგორც აღვნიშნეთ, ჯერ მაზდეანური

შიო მღვიმელი, ასურელი მამა
 XVIII ს-ის მინიატიურა
 S 3269

ირანისა და შემდგომ კი მუსლიმ არაბთა მძიმე ზენოლის პირობებში ვითარდებოდა.

აღნიშნული პერიოდის ქართული წერილობითი კულტურის განვითარებაში საგანგებო როლი დაეკისრათ პალესტინის კერებში, განსაკუთრებით კი საბანშიდის მონასტერში, მოღვაწე ქართველ ბერ-მონაზვნობას, რომელიც იქ ინტენსიურ სამნიგნობრო საქმიანობას ეწეოდა X-ის 70-80-იან წლებამდე.

საბანშიდური ქართული ხელნაწერები თვით ამ ლავრის სამნიგნობრო ტრადიციის საუკეთესო საბუთს წარმოადგენენ. სწორედ აქ შეიქმნა ოთხთავის, სამონასტრო წესგანგების, ანუ ტიპიკონისა და საღვთისმსახურო კრებულების საბანშიდური რედაქციები, რომლებიც გავრცელდა საქართველოს

საეკლესიო-სამონასტრო ცენტრებში. იქ მოღვაწე ქართველმა ბერმა იოანე-ზოსიმემ შეადგინა უმნიშვნელოვანესი ენციკლოპედიური ხასიათის ლიტურგიკული კრებული Sin. გეო. O. 34 და თარგმნა ერთ-ერთი უძველესი ასტროლოგიური ტრაქტატი – ეზრა წინასწარმეტყველის „კალანდა“. სწორედ იოვანე-ზოსიმეს მიერ შექმნილ ხელნაწერში ვხვდებით ეროვნული მსოფლმხედველობის ერთ-ერთ ქვაკუთხედად ცნობილ თხზულებას „ქაბაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“. დღეს ეს

ჭილ-ეტრატის იადგარი

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს, უპირველესად, სანერი მასალის თვალსაზრისით, ვინაიდან მასში ერთდროულადაა გამოყენებული ჭილისა (პაპირუსის) და ეტრატის ფურცლები. ტექსტი ასახავს VII-VIII საუკუნეების იერუსალიმურ პრაქტიკას; მისი ბერძნული მოდელი დღეს დაკარგულია. გადანერილია კუთხოვანი მრგლოვანით, ახლავს მარგინალური ნიშნები. ერთ-ერთ მინაწერში მოიხსენიება იოვანე, სავარაუდოდ, გადამწერი.

X ს.

ეტრატი, პაპურუსი, 313 ფ., ზომა: 11,2×10 სმ.

გადამწერი: იოვანე

გადანერის ადგილი: საბანშიდის მონასტერი

H 2123

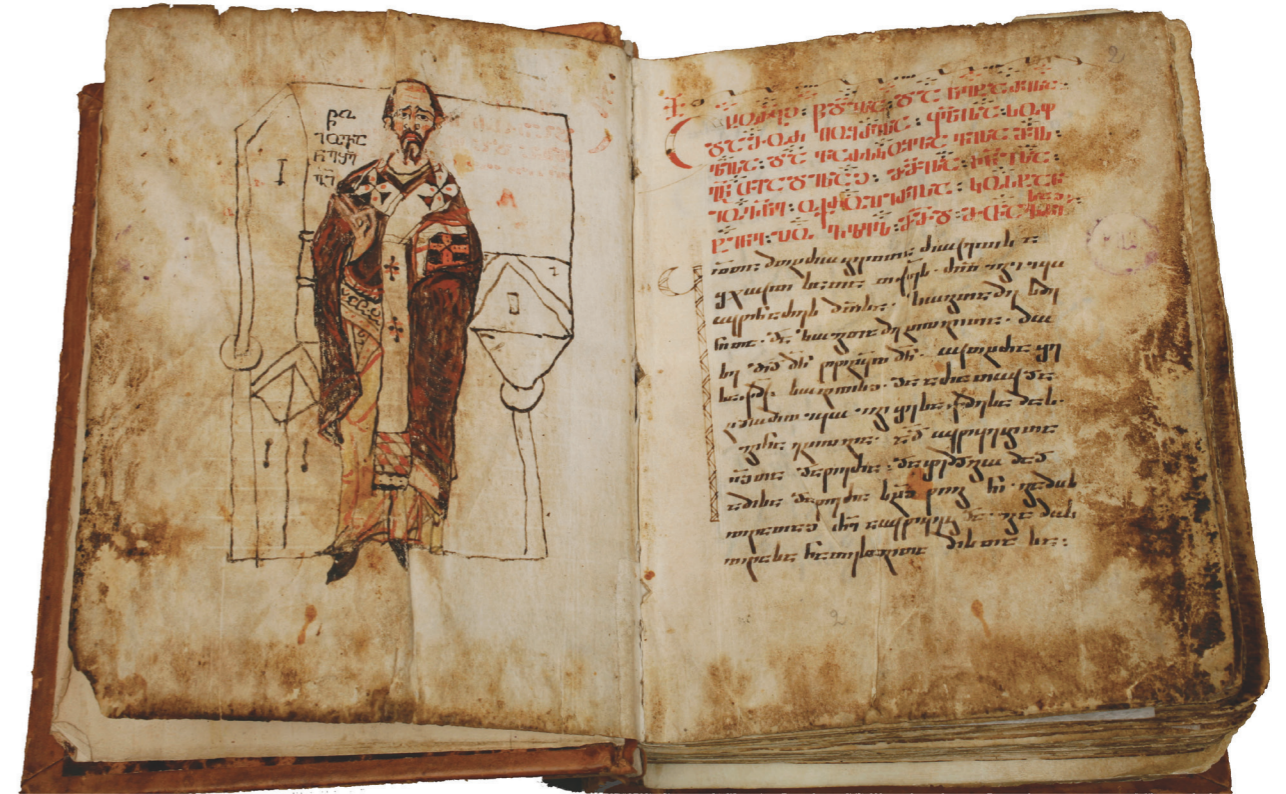

ხელნაწერები ინახება სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის საცავში, ვინაიდან X ს-ის დასასრულიდან, საბანშიდაზე მუსლიმ არაბთა მომძლავრების შემდგომ, ქართულმა კოლონიამ სინის მთაზე გადაინაცვლა და იქ გააგრძელა მოღვაწეობა. წმ. ეკატერინეს მონასტრის საცავში 239 ქართული ხელნაწერი და ფრაგმენტი ინახება. ეს ერთ-ერთი უძველესი და უმდიდრესი კოლექციაა.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კლარჯული და სინურ-პალესტინური ქართული ხელნაწერები კარგად ასახავენ ადრეული ხანის ქრისტიანულ მწერლობასა და ზოგადად წერილობით კულტურაში არა მხოლოდ ბერძნული, არამედ ქრისტიანული არაბული და სირიული კულტურების დიდ როლს. ამ პერიოდის მწერლობა თავისუფალია რომელიმე კონკრეტული ცენტრის დიქტატისაგან. იგი თანაბრად იღებს და არეკლავს ქრისტიანულ არეალში გაერთიანებული ტრადიციული კულტურების მხატვრული და სიმბოლურ-ალეგორიული აზროვნების უმნიშვნელოვანეს ტენდენციებს.

VIII-X საუკუნეებში გარდა საბანშიდის ლავრისა, ქართველები პალესტინაში მოღვაწეობენ ხარიტონის ლავრაში, იმავე პალავრაში.

VIII ს-დან საქართველოს პოლიტიკურმა და კულტურულმა ცენტრმა ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთით, ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში, გადაინაცვლა. ამ პერიოდიდან ქართული წერილობითი ტრადიციის უდიდეს კერად იქცა სწორედ ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო ცენტრები, რომელთაც მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ საბანშიდის ლავრასთან. ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო კოლონიზაციის სულისჩამდგმელი მამა გრიგოლი ხანცთის მონასტრის წესგანგების შედგენისას საბანშიდურ ტიპიკონსაც ითვალისწინებდა. ხელნაწერი წიგნის რეპერტუარი გაფართოვდა. მან მოიცვა სასულიერო მწერლობის ყველა დარგი. თუ ადრეული ხანის ქართულ ხელნაწერებში ვხვდებით ძველი ალექსანდრიის ცალკეულ წიგნებს, სწორედ ტაო-კლარჯეთის ერთ-ერთ ლავრაში, ოშკში, გადაინერა მოსეს ხუთწიგნეულის ქართული რედაქციის სრული ტექსტი. ჰიმნოგრაფიულ და აგიოგრაფიულ კრებულებში თარგმნილი ძეგლების პარალელურად თავი მოიყარა ორიგინალურმა ქართულმა მწერლობამ. თანდათანობით შედგა შერეული ტიპის, შემეცნებით-საგანმანათლებლო ხასიათის კრებულები. ჩამოყალიბდა როგორც ხელნაწერის მხატვრულ-დეკორატიული გაფორმების, ასევე მარგინალური და ლიტურგიკული დანიშ-

„იოვანე ოქროპირის ცხოვრება“

გიორგი ალექსანდრიელი ტექსტის ქართული თარგმანი, შესრულებული პალესტინაში ტაო-კლარჯეთიდან წასული მოღვაწეების მიერ. განეკუთვნება საგანგებოდ გადანერილ წიგნს. ნაწერია კალიგრაფიული ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, სათაური – მთავრულითა და სინგურით. რვეულებრივი სათვალავისთვის გამოყენებული ქართული და ბერძნული ასოები შავი და წითელი მელნითაა დეკორირებული. ტექსტს უძღვის იოანე ოქროპირის მინიატიურა.

968 წ.
 ეტრავტი, 257 ფ., ზომა: 15x12 სმ.
 გადამწერი იოვანე საფარელი; მომგებელი მიქაელ ფანასკერთელი
 გადანერის ადგილი ხარიტონის ლავრა
 H 2124

გრიგოლ ხანცთელი

ქართული ეკლესიის ცნობილი მამა
ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო
მშენებლობის ინიციატორი
XVIII ს-ის მინიატიურა
S 3269

ნულების ნიშანთა სისტემები. ქართული ხელნაწერი წიგნის ილუმინირებული, ანუ მოხატული ეგზემპლარების არსებობა განაპირობა წიგნის შექმნის მატერიალური, ანუ ფინანსური შესაძლებლობების ზრდამ. სწორედ ტაო-კლარჯეთში ჩაეყარა საფუძველი სამეფო დინასტიისა და დიდი ფეოდალური სახლების მზრუნველობას.

მწიგნობართა მატერიალური უზრუნველყოფის საქმეში. გრიგოლ ხანცთელისათვის დიდაზნაურ გაბრიელ დაფანჩულის მიერ ნათქვამი სიტყვები - „ან ჩუენ თანა არს ჳორციელი კეთილი და თქუენ თანა არს სულიერი კეთილი, და ესე შევზავნეთ ურთიერთას“ – თავისი გამოვლინება არა მარტო საეკლესიო-სამონასტრო მშენებლობის, არამედ წიგნის შექმნის საქმეშიც პოვა. IX-X სს-დან ქართული ხელნაწერი წიგნის ხელოვნებამ განვითარების აღმავალი გზით იწყო სვლა. ბიზანტიურ სივრცეში არსებული მხატვრული მოტივების ათვისებისა და გადამუშავების შედეგად დაიხვეწა.

ტექსტის საზედაო დეკორირებული; განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ოთხთავების მოხატულობას. შეიქმნა ფერადოვანი, მრავალფეროვანი კომპოზიციის მდიდრული მინიატიურებით შემკული საგანგებო – „საზეიმო“ წიგნები, ხოლო სამონასტრო დანიშნულების ეგზემპლარები შეიმკო დეკორირებული ორნამენტული საწინამძღვრე ჯვრებით.

ამავე დროს, აქ, ამ წიაღში საფუძველი ჩაეყარა ქართული საეკლესიო-სამონასტრო ტრადიციის კონსტანტინეპოლური წესისკენ ორიენტაციას. ეს პროცესი, რა თქმა უნდა, თვით ქართული სახელმწიფოს პოლიტიკური ორიენტაციის თანმდევი მოვლენა იყო. VIII საუკუნეში საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთით ჩამოყალიბებულმა ტაო-კლარჯეთის სამეფომ X ს-ის 80-იან წლებში სამეფო-სამთავროთა გაერთიანების გზით საფუძველი ჩაუყარა ერთიან ქართულ სახელმწიფოს. სახელმწიფოებრივ ერთიანობას ეკლესიური ერთობის განმტკიცებაც მოჰყვა. ხალიფატის ორსაუკუნოვანმა დაპყრობითმა პოლიტიკამ და მუსლიმური იდეოლოგიის ძლიერმა ზენოლამ გამოკვეთა ქართული წერილობითი კულტურის ეროვნული ტენდენციები, გაღვივება დაიწყო მესიანისტურმა იდეამ. VIII საუკუნის აგიოგრაფიული თხზულების, „აბოს წამების“, ავტორი იოანე საბანისძე ქადაგებს ქართლის, როგორც მუსლიმური სამყაროსაგან ქრისტიანობის დამცავი ჯებირისა და წმინდა მონამეთა მშობელი ქვეყნის შესახებ, რომლის მკვი-

დრნიც რწმენის ჭეშმარიტებით უტოლდებიან ბერძნებს; ისინი თანასწორნი არიან, როგორც მართა და მარიამი. X საუკუნეში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იქმნება ქართული ენის სახოტბო ნაწარმოები „ქება და დიდება ქართულისა ენისა“, ხოლო X ს-ის 70-იან წლებში ხელნაწერ ტრადიციაში უკვე

შატბერდის კრებული

სასულიერო მწერლობის მნიშვნელოვან თხზულებათა შემცველი საგანმანათლებლო ფუნქციის პირველი შერეული კრებული, რომელშიც შესულია ქართველთა გაქრისტიანების ისტორია „მოქცევა ქართლისა“. ნაწერია მთავრულითა და ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, სათაურები – სინგურით. არ ახლავს სამკაულები. ტექსტის დასაწყისის მიმანიშნებელი რამდენიმე სტრიქონის ან ზოგჯერ ნახევარი გვერდის გასწვრივ ჩამოგრძელებული ასო „ქანის“ ანუ ქანწილისა და ვარსკვლავის ფორმის ნიშნები.

X ს.
ეტრადი, 286 ფ., ზომა: 28×22 სმ.
გადამწერები: იოვანე-ბერაჲ, ორი ანონიმი
გადანერის ადგილი: შატბერდი
S 1141

მიქაელ მოდრეკილის იადგარი

X ს. საგანგებოდა შედგენილი ადრებიზანტიური ხანის ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომელმაც შემოინახა X საუკუნეში ქართულ ენაზე არსებული ყველა საგალობელი, როგორც ორიგინალური, ასევე თარგმნილი. ტექსტში, სტრიქონების ზემოთ და ქვემოთ სინგურით მინერილია ძველი სანოტო ნიშნები – ნევმები, რაც მუსიკის ისტორიისთვის მნიშვნელოვანი მოვლენაა. ხელნაწერი გადწერილია კლასიკური ნუსხურით, სიტყვათა შემოკლების, ანუ დაქარაგმების ტრადიციული წესის გარეშე, შავი მელნითა და სინგურით; გაფორმებულია ფერადი საზედაო ასოებითა და სწორხაზოვანი ორნამენტირებული თავსამკაულებით.

978-988 წწ.
ეტრატი, 727 ფ., ზომა: 26x21 სმ.
გადამწერები: მიქაელ მოდრეკილი და ორი ანონიმი
გადანერის ადგილი: შატბერდი
S 425

ჩნდება ქართველთა გაქრისტიანების ქრონიკა: „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. პარალელურად სავსებით ნათელი ხდება ძლიერი ქრისტიანი მოკავშირის არსებობის აუცილებლობა. ასეთი მოკავშირე კი ბიზანტიის იმპერია იყო, რომელმაც, თავის მხრივ, მიაღწია აღმავლობასა და ჰეგემონიას აღმოსავლეთის ქრისტიანულ სამყაროში.

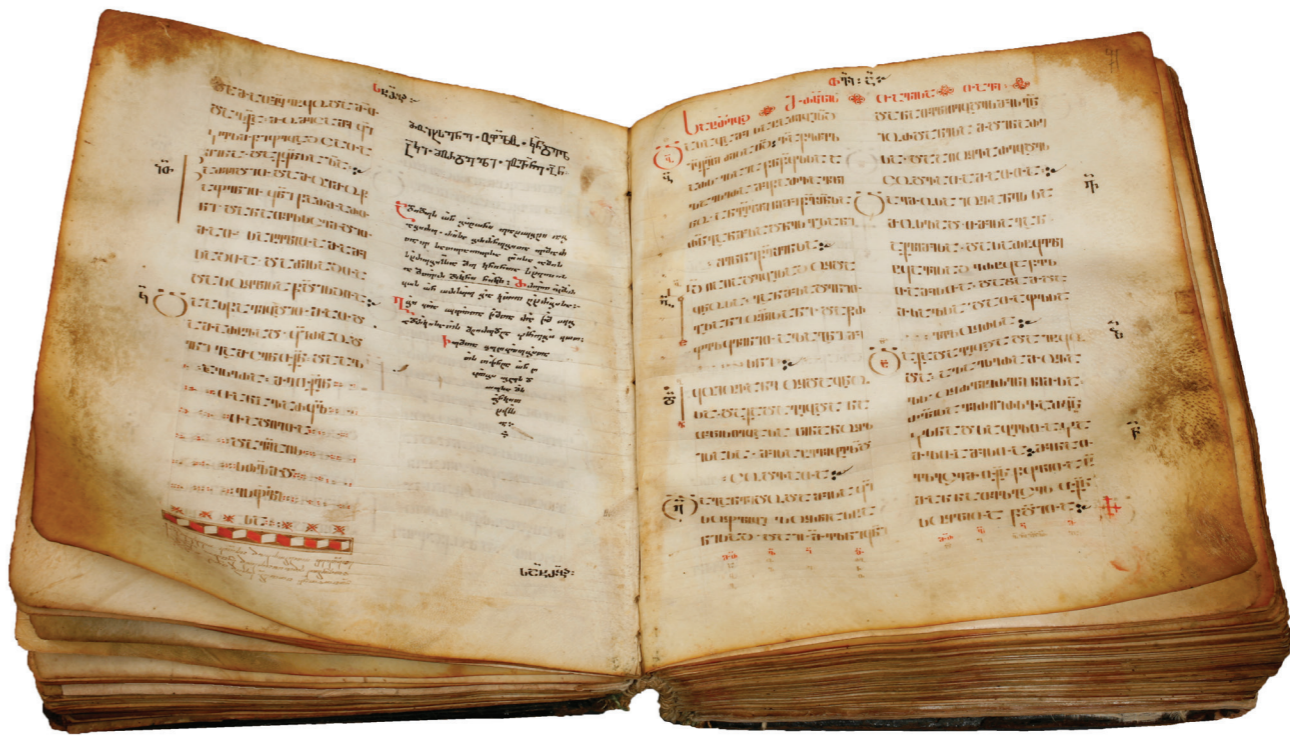
X ს-ის 80-იანი წლებიდან ქართული კულტურა და მასთან ერთად ხელნაწერი ტრადიციაც აღმავლობას განიცდის. საღვთისმსახურო-სამონასტრო დანიშნულების მწერლობის პარალელურად ვითარდება სხვადასხვა ფანრის როგორც ორიგინალური, ასევე ნათარგმნი ლიტერატურა, კერძოდ, სასულიერო პოეზია, განმარტებითი ანუ ეგზეგეტიკური ძეგლები, დგება საეკლესიო სამართლის წიგნები, ყალიბდება დოგმატური ლიტერატურის გამაერთიანებელი კრებული – დოგმატიკონი. XII ს-დან საქართველოში ძლიერდება სამნიგნობრო-საგანმანათლებლო ცენტრები – გელათისა და იყალთოს აკადემიები; იქმნება მათთან არსებული წიგნსაცავები, რომლებშიც თავს იყრის სხვადასხვა სამონასტრო ცენტრში გადწერილი ხელნაწერები; ფართოვდება ხელნაწერი წიგნის შემეცნებითი ფუნქცია; დგება შერეული სახის კრებულები, რომლებშიც სასულიერო მწერლობის ძეგლების პარალელუ-

სძლისპირნი და ღვთისმშობლისანი

ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომელშიც მკვეთრადაა აღნიშნული სადეკლამაციო-ლიტურგიკული ნიშნები, თანამედროვე თვალსაზრისით, სანოტო სისტემის ადრეული ექვივალენტი. ხელნაწერებში დადასტურებული ამგვარი ნიშნები მიუთითებს X ს-ის საეკლესიო მუსიკის განვითარების მყარ სისტემაზე. ნაწერი ნუსხურით, დასაწყისი ასოები, სათაურები, ძლისპირთა გარკვეული ჯგუფის სახელწოდებები – სინგურით.

X ს.
 ეტრატი, 229 ფ., ზომა: 17,2×11,3 სმ.
 გადამწერი: იორდანე
 A 603

პარხლის ოთხთავი

სამონასტრო დანიშნულების წიგნი. არ არის ილუსტრირებული. გადანერილია შატბერდში და შეწირულია იოვანე ნათლისმცემლის სახელზე ახალაშენებული პარხლის მონასტრისათვის. ტექსტი გადანერილია მთავრულით, ყავისფერი მელნით; საზედაო ასოები და სათაურები – სინგურით. ხელნაწერს უხვად მოეპოვება მინაწერები, რომელთა მეშვეობითაც იქმნება მისი შემდგომი გადანაცვლების ნათელი სურათი. XVIII საუკუნეში ხელნაწერი განაახლა და ნაკლები ადგილები ქალაღზე გადანერილი ტექსტით შეავსო ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ის ქალიშვილის, ანუკა ბატონიშვილის ვაჟმა, მთავარდიაკვანმა, ნიკოლოზ აბაშიძემ.

973 წ.
 ეტრატი, ქალაღი. 260 ფ. (238 ფ. ეტრატი, 22 ფ. ქალაღი),
 ზომა: 22,9×19,9 სმ.
 გადამწერი: იოვანე ბერა, აღმდგენელი – ნიკოლოზ აბაშიძე
 გადანერის ადგილი: შატბერდი
 A 1453

ჯრუჭის I ოთხთავი

ქართული ოთხთავის უძველესი რედაქცია, ერთ-ერთი პირველი კლასიკურად ილუსტრირებული ხელნაწერი. ნაწერია მთავრულით, შავი მელნით, სათაურები და საზედაო ასოები სინგურით. მათესა და მარკოზის სახარებათა დაბოლოები, რომლებიც მინიატიურებიან ფურცლებზე გადადის, მხატვარს დაუმთავრებია. ამ ეპოქის ერთადერთი ხელნაწერია, რომელშიც მოხსენიებულია მხატვარი თევდორე კამარათმწერალი. ხელნაწერის შემკულობას წარმოადგენს ჯვრები, კამარები, 8 კანონი და ამდენივე ილუსტრაცია. წინ უძღვის კვადრიფოლიუმის მოყვანილობის სანიამძღვრე ჯვარი. თაღოვან ჩარჩოში ჩასმული ღვთისმშობელი ყრმითურთ, მახარებლებისა და კურნების სცენები.

936-940 წწ.

ეტრატი, 297 ფ. ზომა: 26×21 სმ.

გადამწერი გაბრიელი, მომხატველი თევდორე, მომგებელი გრიგოლ მირდატის ძე
გადანერის ადგილი: შატბერდი
H 1660

წყაროსთავის I ოთხთავი

ტაოკლარჯული სალიტურატურო სკოლის ერთ-ერთი გამორჩეული წიგნი. ოთხთავის ტექსტი ძველი ოპიზური რედაქციისაა. ხელნაწერი შემკულია კამარიანი კანონებითა და მინიატიურებით, რომლებიც შესრულებულია ე. წ. ხალხური ხელნერით. მსგავს გრაფიკულ ფორმას ვხვდებით სვანეთში დაცულ ადრეულ ხატებზე. ხელნაწერის გადამწერია გაბრიელ პატარაა.

X ს-ის მიწურული

ეტრატი, 216 ფ., ზომა: 22×19 სმ.

გადამწერი: გაბრიელ პატარაა
დაგანერის ადგილი: ტაო-კლარჯეთი
A 98

რად გაერთიანებულია ასტროლოგიური შინაარსის თხზულებები. წერილობითი კულტურა სახელმწიფო ზრუნვის საგნად იქცა.

ხელახლა ითარგმნება და ბერძნულ დედანს უახლოვდება სასულიერო მწერლობის ადრე თარგმნილი თხზულებები. ამ პერიოდში განსაკუთრებით გამოიკვეთა ქართული სასულიერო მწერლობის ეროვნული შინაარსი; გაჩნდა ბერძნულ სამყაროსთან ერთგვარი მეტოქეობის ტენდენციაც, რაც განაპირობა კონსტანტინეპოლის დიქტატმა ქრისტიანული აღმოსავლეთისა და მათ შორის საქართველოს მიმართ. სწორედ

მეტოქეობის განცდამ განაწყო ქართული წიგნიერი საზოგადოება დაინტერესებულიყო და საფუძვლიანად აეთვისებინა ბიზანტიური კულტურა. ახლა უკვე მთავარი ყურადღება მიიპყრო იმპერიის ცენტრში არსებულმა სამონასტრო ცენტრებმა. სწორედ IX-დან დაიწყო აქ მოღვაწეობა ქართველებმა ჯერ ბერძნულ, ხოლო შემდგომ საკუთრივ ქართულ მონასტრებში.

თავდაპირველად ქართველთა ყურადღება მიიპყრო ულუმბოს ანუ ოლიმპის მთამ, რომელზეც IX საუკუნის 60-იან წლებში დაემკვიდრა ცნობილი ქართველი მოღვაწე ილარიო-

გელათის ბიბლია

უნოდებენ კატენებიან ბიბლიასაც, რადგანაც ტექსტს ახლავს კატენები ანუ ბიბლიური ტექსტისგანმარტებანი. შესრულებულია მხედრულზე გარდამავალი ნუსხურით, ბაცი ყავისფერი მელნით. საწერ მასალად გამოყენებულია მაღალი ხარისხის აღმოსავლური ქალაღი. ხელნაწერი, სავარაუდოდ, გადანიჭილია გელათის მონასტერში, რომელშიც XII ს-ში გააქტიურდა საღვთისმეტყველო საქმიანობა და დაარსდა გელათის აკადემია.

XII ს.

ქალაღი, 302 ფ.

ზომა: 37x27,6 სმ.

A 1108

დავით IV აღმაშენებელი
1089-1125
გელათის ფრესკა

ნი. მან სხვა მონაზვნებიც მიიზიდა და საფუძველი ჩაუყარა ქართველთა კოლონიზაციას. ოლიმპზე ქართველები მოღვაწეობდნენ რამდენიმე სავანეში: ღვთისმშობლის ეკლესიაში – „ქუაბსა საყოფელსა ქართველთასა“, ლავრა კრანიაში, „საყოფელსა წმიდათა კოზმან-დამიანესათა“.

ილარინ ქართველის მონაფეებმა იმპერატორ ბასილის წინადადებით 876 წელს კონსტანტინეპოლის მახლობლად, ბოსფორის სრუტის ევროპული სანაპიროს ცენტრში დააარსეს რომანას (ჰრომანას) მონასტერი. საქართველოს სამეფო კარის, კერძოდ, თამარ მეფისა და შემდგომ ერეკლე II-ის საგანგებო ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა კუნძულ კვიპროსზე არსებული ჟალიის იმავე ღალიის ქართული მონასტერი.

980-983 წლებში დაარსდა ქართული წერილობითი კულტურის ისტორიაში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სამონასტრო ცენტრი ათონის ივერთა მონასტერი, რომელშიც ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული სამწიგნობრო-მთარგმნელობითი და კალიგრაფიული სკოლა. სწორედ ამ სკოლამ, მისმა მესვეურებმა – ექვთიმე და გიორგი ათონელებმა და მათ ირგვლივ შეკრებილმა მწიგნობარ ბერთა ჯგუფმა – იოვანე გრძელისძემ, არსენ ნინოწმინდელმა, იოვანე ხახულელმა და სხვებმა X-XI საუკუნეებში წარმართეს ქართული სასულიერო მწერლობის ფართო საგანმანათლებლო-შემეცნებითი მიმართულება; მათ შემოიტანეს და დაამკვიდრეს დასავლური-ბიზანტიური კულტურის ყველა მნიშვნელოვანი მონაპოვარი და ამავე დროს შეინარჩუნეს და განავითარეს ქართული ლიტერატურის ეროვნული შინაარსი. ათონელების პერიოდის ქართული სასულიერო ხელნაწერი გამოირჩევა ჟანრობრივი მრავალფეროვნებით, საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრების ახლებური რეგლამენტაციით, სამეცნიერო ცოდნის დამკვიდრების ტენდენციით. არ დარჩენილა სასულიერო მწერლობის არც ერთი დარგი, რომელსაც არ შეხებოდა ექვთიმე და გიორგი ათონელების ხელი. მათ სახელებს უკავშირდება ოთხთავის ახალი, ბერძნულთან შედარების გზით შექმნილი რედაქციების ჩამოყალიბება, ქართული ეკლესიის საღვთისმსახურო ცხოვრების განახლების ანუ კონსტანტინეპოლურ წესზე გადასვლის პროცესი. ექვთიმე ათონელის ინიციატივით დგება ენციკლოპედიური ხასიათის საგანმანათლებლო კრებულები. დღეს ათონის ივირონის წიგნსაცავში 86 ქართული ხელნაწერია დაცული.

შერეული კრებული

პირველი თარიღიანი ქალაღზე დაცული ხელნაწერი წიგნი, რომელიც ყურადღებას იპყრობს თავისი შედგენილობით. საეკლესიო ცხოვრებისათვის მნიშვნელოვანი ტექსტების პარალელურად მასში ჩართულია არაბულიდან თარგმნილი ასტროლოგიური თხზულება, რომელიც ილუსტრირებულია. ილუსტრაციები – დისკოში ჩახატული მთვარე ფაზებითურთ, ვარსკვლავთა სიდიდე-სიმცირის ამსახველი დიაგრამა, ზოდიაქოთა გამოსახულებები – დართულია ტექსტზე არა მისი მხატვრული შემკობის მიზნით, არამედ ასტროლოგიური ცოდნისათვის საჭირო თვალსაჩინოების შესაქმნელად. ზოდიაქოებს ორნამენტის სახით წინ უზის მხატვრული გემოვნებით შესრულებული ქუფური შრიფტი, ხელნაწერში ასევე წარმოდგენილია ჯვარცმის კომპოზიცია. წიგნი ეკუთვნოდა ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ს.

1188-1210 წწ.
ქალაღი, 214 ფ., ზომა: 23×30.5 სმ.
ერთი ნაწილის გადამწერი: ესაია
A 65

მარტვილის ოთხთვი

მარტვილის ოთხთავი, გადანერილი ჭყონდიდში (მარტვილში).
დამკვეთი ივანე ფარჯანიანი. ხელნაწერს ამკობს ორნამენტირებული
საზედაო ასოები და მათესა და მარკოზ მახარებლების მინიატიურები.
ტექსტი ნაწერია ყავისფერი მელნით, სათაურები და მნიშვნელოვანი
ადგილები – სინგურით. ჰყავს ორი გადამწერი. მწარედ ცოდვილი
არსენი ეშისძე და იოანე მესვეტე.

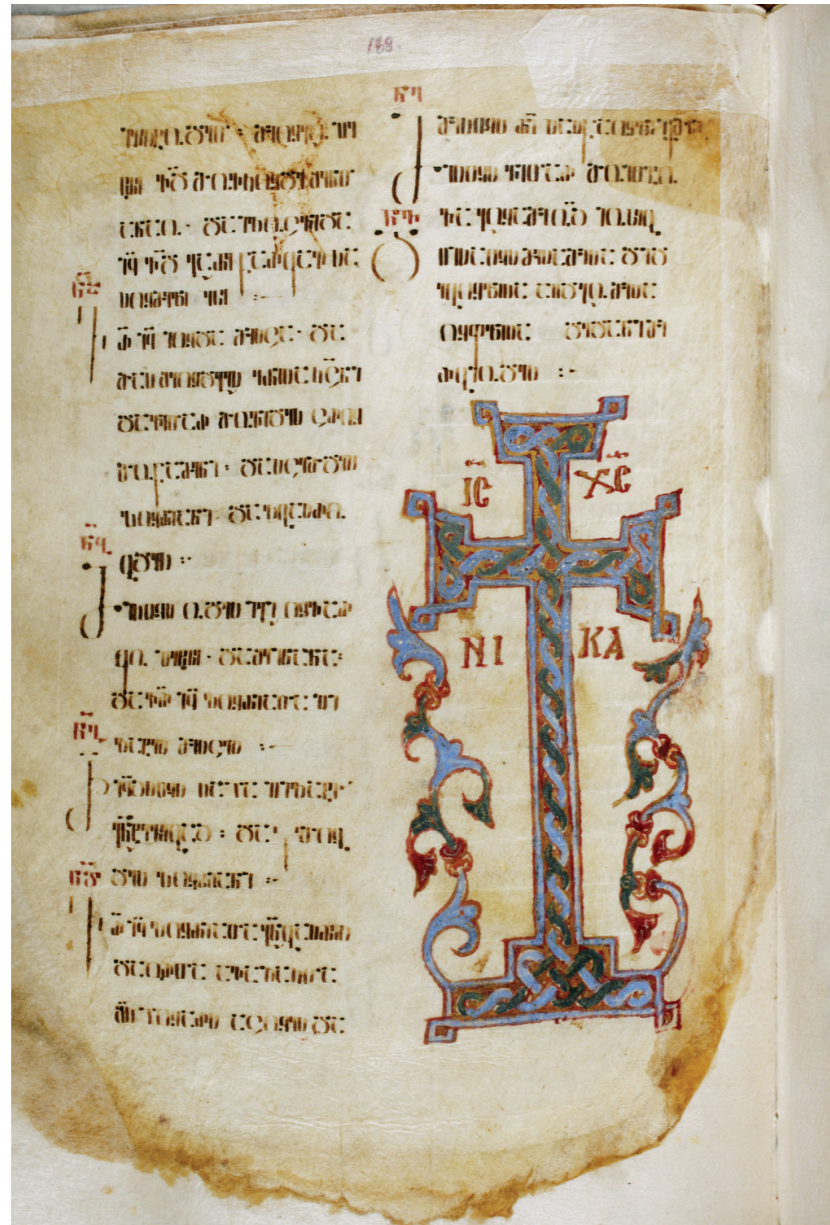
1050 წ.

ეტრატი, 186 ფ., ზომა: 23×19 სმ.

გადამწერები: იოანე მესვეტე და არსენი ეშისძე.

გადანერის ადგილი: მარტვილი

S 391

ოთხთავი

გადანერილი კალიგრაფიული მთავრულით, მაღალი ხარისხის ეტრატიზე, ყავისფერი მელნით, საზედაო ასოები სინგურით. წიგნი შემუშავდა კამარებით, ფერადოვანი საზედაო ასოებითა და თავსამკაულებით. ბოლოსამკაულად გამოყენებულია მოხატული ჯვარი ბერძნული წარწერით. ახლავს მარკოზისა და ლუკას გამოსახულებები. მოხატულობა სავარაუდოდ შესრულებულია შავი მთის სალიტურატურო სკოლისთვის დამახასიათებელი ხელწერით.

1054 წ.
 ეტრატი, 266 ფ. ზომა: 14,59×11,4 სმ.
 გადამწერი: მიქაელი
 S 962

ჯრუჭის II ოთხთავი

ცნობილია ახალი ჯრუჭის სახელწოდებით. XII-XIII სს-ში უნდა იყოს როგორც მხატვრული სტილის თავისებურებებით, ასევე მინიატიურების სიუხვით ქართულ ილუსტრირებულ ოთხთავთა შორის ერთ-ერთი გამორჩეული წიგნი. 334 მინიატიურა და წიგნის დეკორატიული სისტემის სხვა ელემენტები ორიგინალური ქართული სამხატვრო ტრადიციის საწყისებზე დგას. კომპოზიციები წარმოდგენილია ორ ან სამ იარუსად, ან დარღვეულია მინიატიურების ჩარჩოთი შემოსაზღვრული სივრცე და ფიგურები ტექსტშია შეჭრილი. ცნობილია ხელნაწერის მომხატველი მიქაელი, რომელიც იმავდროულად წიგნის გადამწერია.

XII ს.
 ეტრატი, 278 ფ., ზომა: 24,5×18,6 სმ.
 გადამწერი და მომხატველი: მიქაელი
 H-1667

მაქსიმე აღმსარებელი, ღვთისმშობლის ცხოვრება

ღვთისმშობლის ცხოვრების ამსახველი ყველაზე სრული თხზულება, რომლის ბერძნული ან სხვაენოვანი ანალოგი ცნობილი არა არის. უკავშირდება უძველეს ქრისტიანულ ძეგლს – იაკობის პირველსახარებას. თხზულება ითარგმნა ათონის მთის ქართულ სკრიპტორიუმში; მთარგმნელია ექვთიმე მთაწმიდელი. გადაწერილია ეტრატიზე კალიგრაფიული ნუსხურით, სათაურები და საზედაო ასოები მთავრულით, ოქრომელნით. შემკულია ორნამენტული წნულით, ტექსტს უძღვის ლუკასა და იოვანე მახარებლების მინიატიურა.

X-XI სს.
 ეტრატი, 332 ფ., ზომა: 16,5×11,4 სმ.
 გადამწერი: მონესე ბენედიქტე
 გადაწერის ადგილი: ათონის მთა
 A 40

„გამოცხადება წმიდისა მახარებლისა და ღვთისმეტყველისა იოვანესი“, ანდრია კესარია-კაპადუკიელის თარგმანება

აპოკალიპსის პირველი ქართული თარგმანი. ვინაიდან ახალი აღთქმის ეს წიგნი ყველაზე გვიან შეიტანეს სახარებაში, ქართულ ტრადიციაში ითარგმნა X ს-ში. თარგმანი შეასრულა ათონის სკოლის დამაარსებელმა ექვთიმე მთაწმიდელმა. წიგნი იმითაცაა საინტერესო, რომ ნუსხურით გადაწერილ ხელნაწერთა შორის იგი ყველაზე ადრეული თარიღიანი კრებულია. ხელნაწერის ანდერძში დაცულია ცნობა ბასილი და კონსტანტინე კეისრების წინააღმდეგ ბარდა სკლიაროსის ამბოხების შესახებ.

978 წ.
 ეტრატი, 210 ფ., ზომა: 17,5×12,5 სმ.
 გადამწერი: საბა კუტი
 გადაწერის ადგილი: ოლიმპი, ლავრა კრანია.
 H 1346

მცირე სვინაქსარი

ამ კრებულმა საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ეკლესიაში ახალი, კონსტანტინეპოლური ტიპიკონისა და კალენდარული სისტემის შემოღებას, მოძრავი ციკლის ახალი გეგმისა და შედგენილობის განსაზღვრას. მცირე სვინაქსარმა წარმოშვა საღვთისმსახურო-ჰიმნოგრაფიული კრებულების ახალი სახეობები – თვენი, მარხვან-ზატიკნი, პარაკლიტონი. ხელნაწერი შესრულებულია ეტრატზე ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, საზედაო ასოები და სათაურები – სინგურით. ის არის ყველაზე ფართოდ ილუსტრირებული საღვთისმსახურო

კრებული. 400 ფურცლიანი წიგნიდან ამჟამად შემორჩენილია 144 ფ. შემკულია 72 მინიატიურით, რომლებზედაც გამოსახულია როგორც სიუჟეტები სახარებიდან, ასევე წმინდანები. წიგნის შექმნა ფინანსურად უზრუნველყო ბანას ეპისკოპოსმა ზაქარიამ.

1030 წ.
 ეტრატი, 144 ფ., ზომა: 27x21 სმ.
 გადაწერის ადგილი: კონსტანტინეპოლი, ხორას მონასტერი
 A 648

მცირე სჯულის კანონი

ექვთიმე ათონელის თარგმანი, ეს არის საეკლესიო სამართლის პირველი ქართული თარგმანი, შესრულებული ავტოკეფალური ქართული ეკლესიის აღმავლობის პერიოდში. აერთიანებს სხვადასხვა კანონიკური ხელნაწერი წიგნის მასალას, მათ შორის ქართულსაც. გადამწერილია ცნობილი კალიგრაფის, ბასილის, მიერ. წიგნის შექმნის ინიციატორია ბანას ეპისკოპოსი ზაქარია.

1031 წ.
 ეტრავტი, 204 ფ., ზომა: 19×15,5 სმ.
 გადამწერი: ბასილი
 S 143

დიდი სვინაქსარი

საეკლესიო კალენდარზე განყოფილი ეს საღვთისმსახურო წიგნი აერთიანებს მსოფლიო და ქართული ეკლესიების წმინდანთა მოკლე ცხოვრებებსა და ნამებებს. მისი მეშვეობით ვეცნობით სოფიანმდის, სტოდისა და ათონის ივერთა მონასტრის ლიტურგიკულ პრაქტიკას. დიდი სვინაქსარი 1036 წელს ბერძნულიდან თარგმნა და ქართული მასალით შეავსო გიორგი მთაწმიდელმა. ეს ხელნაწერი დაფინანსებული და გადამწერილია შავ მთაზე XI ს-ში მოღვაწე ცნობილი კალიგრაფების, დავით და იოვანე ჯიბისძეების, მიერ. ნაწერი ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, სათაურები – ასომთავრულითა და სინგურით. შემკულია სწორხაზოვანი თავსამკაულებითა და საზედაო ასოებით.

X ს.
 ეტრავტი, 452 ფ., ზომა: 22×17 სმ.
 გადამწერები და დამფინანსებლები – იოვანე და დავით ჯიბისძეები
 გადამწერის ადგილი – შავი მთა, რომანმინდა
 H 2211

საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს ანტიოქიის მახლობლად შავ მთაზე არსებულ ქართველთა სამონასტრო კოლონიზაცია, რომელიც XI ს-ის 30-იანი წლებიდან ინტენსიურად ამოქმედდა.

ქართველები მოღვაწეობდნენ სვიმეონმინდის, კალიპოსის, კასტანას, ბარლამმინდის, რომანას, ლერნმისხევის, ეზრასა და თუალთას მონასტრებში. ქართველთა სამნიგობრო საქმიანობას წარმართავდნენ XI ს-ის ცნობილი მთარგმნელ რედაქტორები: გიორგი ათონელი, გიორგი შეყენებული, გიორგი მცირე, ეფრემ მცირე, კალიგრაფები: იოანე და მიქაელ დვალები. ქართველ მნიგნობრებს მეტად მჭიდრო კონტაქტი ჰქონდათ ადგილობრივ ბერძნულ-ასურულ-არაბულ წრეებთან. ისინი სარგებლობდნენ თეოდორე პატრიარქის მიერ სვიმეონმინდაში დაარსებული მდიდარი ბიბლიოთეკით. სწორედ შავი მთის ქართულ ხელნაწერებში ჩამოყალიბდა ტექსტების თეოლოგიური და სამეცნიერო კომენტარების პრინციპები. ამავე ხელნაწერებში კონსტანტინეპოლური ტრადიციის პარალელურად აისახა უძველესი სირიული კულტურის კვალიც.

ამავე პერიოდში ბიზანტიის კართან დაახლოვებულმა ტაოელმა დიდებულმა გრიგოლ ბაკურიანისძემ ბულგარეთში დააარსა ქართველთა მონასტერი პეტრინონი სემინარიითურთ. აქ იოანე პეტრინის თაოსნობით ჩამოყალიბდა უმნიშვნელოვანესი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური სკოლა.

XI საუკუნიდან ქართველთა ყურადღება კვლავ მიიპყრო პალესტინამ, რომელშიც ახალი ძალით იფეთქა ქართულმა სამონასტრო-სამნიგობრო საქმიანობამ. ამ საქმიანობის სათავეში იდგა ქართველთა ჯვრის მონასტერი და მისი დამაარსებელი გიორგი პროხოვრე, რომელიც ზრუნავდა ახალი ხელნაწერი კრებულების შედგენა-გამრავლებაზე; სწორედ მისი თაოსნობით შედგა პალესტინის გამოჩენილ მოღვაწეთა „ცხოვრებების“ კრებული, რომელიც პალესტინის პატერიკის სახელითაა ცნობილი. დღეს ეს კრებული ლონდონში ბრიტანეთის მუზეუმშია დაცული, Addit 1181; ჯვრის წიგნსაცავი სწრაფად ივსებოდა საქართველოში მოღვაწე მნიგნობართა მონაწილეობითაც, ამავე დროს იქ გადანერგილი ხელნაწერები იგზავნებოდა სხვა ქართულ სამონასტრო ცენტრებში. მონასტერი ქართული სამეფო კარისა და ფეოდალური არისტოკრატის საგანგებო ყურადღებას იმსახურებდა; საქართველოში შეიქმნა ჯვრის მეტოქი ანუ თანამდგომი საეკლესიო ცენტრები,

ალავერდის ოთხთავი

ალავერდის ოთხთავი

ალავერდის ოთხთავი

კლასიკური ხანის ქართული ხელნაწერი წიგნის ერთ-ერთი გამორჩეული ეგზემპლარი. შექმნილია შავი მთის კალიგოსის ლავრაში. განეკუთვნება იმ იშვიათ ოთხთავთა რიცხვს, რომლებსაც ერთვით მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თხრობა – „ავგაროზის ეპისტოლე“. წიგნი გადაწერილია მაღალი ხარისხის ეტრატზე ნუსხურითა და მთავრულით XI ს-ის ცნობილი კალიგრაფების მიერ. შემკულია ორნამენტული საზედაო ასოებით, სანიამძღვრე ჯვრით და კანონებით, ფურცლოვან ოქროზე შესრულებული ცხრა მინიატიურით. ეს არის ერთადერთი ქართული ხელნაწერი, რომელშიც

გვხვდება მაცხოვრის ტილოზე აღბეჭდილი ხელთუქმნელი ხატის, ანუ მანდილიონის გამოსახულება. ეს საგანგებო წიგნი ბაგრატ IV-ისადმი მორჩილების ნიშნად 1054 წელს საქართველოში ჩამოიტანა ლიპარიტ ბაღვაშის ძემ ივანემ.

1054 წ.
 ეტრატი, 330 ფ., ზომა: 24×19 სმ.
 გადამწერები: გიორგი და იოანე დვალი
 გადაწერის ადგილი: შავი მთის კალიგოსის ღვთისმშობლის ლავრა
 A 484

გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი

ფილოსოფიურ-თეოლოგიური კრებული. შეიცავს 19 ტექსტს. ქართული თარგმანი ეკუთვნის ეფრემ მცირეს. ეს არის კომენტირებული ხელნაწერის ერთ-ერთი საუკეთესო ილუსტრირებული ეგზემპლარი. გადანერილია ქალაღზე, ნუსხურით, ყავისფერი მელანით, სათაურები და დასაწყისები – სინგურით, შემკულია ორნამენტული საზედაო ასოებით,

მარგინალური ნიშნებითა და მხატვრული კომპოზიციებით. XVIII ს-ში ეკუთვნოდა ერეკლე II-ის შვილიშვილს, დავით ბატონიშვილს.

XII ს.

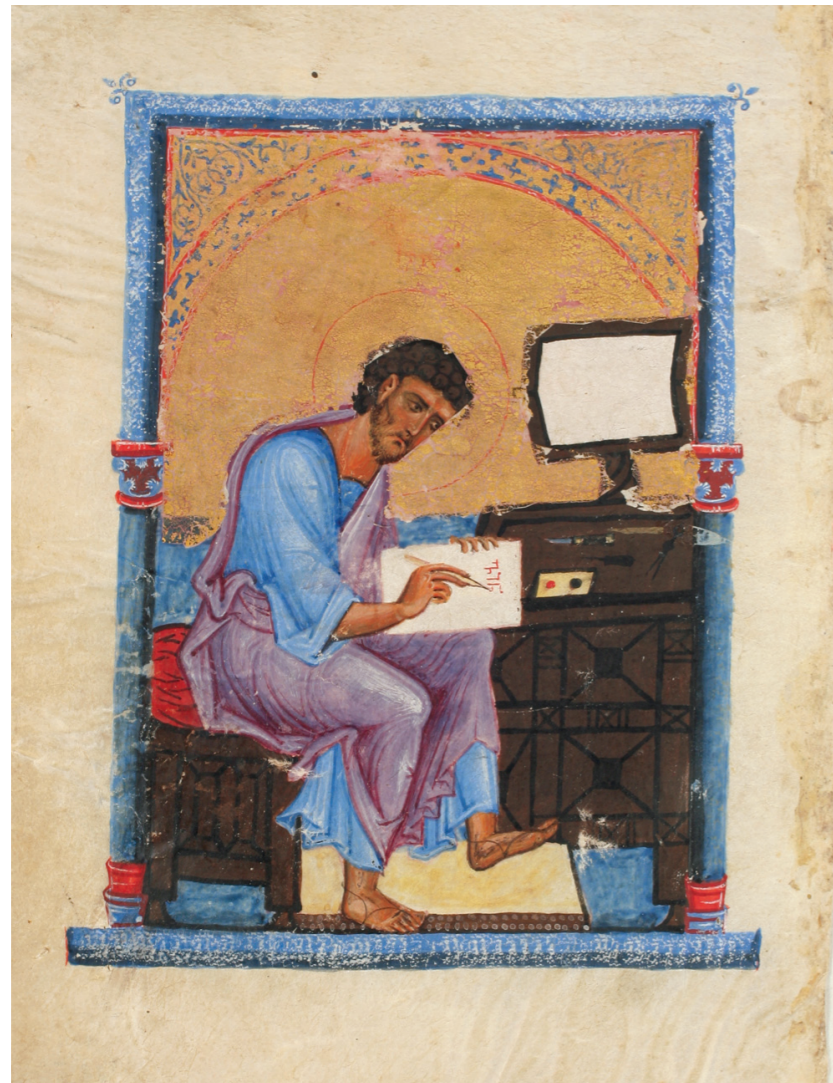
ქალაღი, 280 ფ., ზომა: 42,5x31 სმ.
გადამწერი და გადანერის ადგილი უცნობია.
A 109

გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი

გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი

წყაროსთავის II სახარება

ხელნაწერი წიგნი გადაწერილია თამარ მეფის ზეობის დროს. ნაწერია ეტრატზე კლასიკური ნუსხურით, ყავისფერი მელნითა და სინგურით. მის შემკულობას წარმოადგენს მახარებელთა 4 პორტრეტი. იოანე საფარელი-მტბევარი ეპისკოპოსის დაკვეთით წიგნი გადაწერილია ორ პირს. წიგნის ყდის ოსტატია ბექა ოპიზარი.

1195 წ.
 ეტრატი, 277 ფ., ზომა: 25×18 სმ.
 გადამწერები: იოანე ფუკარალისძე, გიორგი სეთასძე.
 Q 907

ბიჭვინთის ოთხთავი

ხელნაწერი შეიქმნა XII ს-ში, დასავლეთ საქართველოში, მოგვიანებით განეკუთვნა ბიჭვინთის ღმრთისმშობლის ეკლესიას. გადაწერილია ეტრატზე, ნუსხურით. სახარების ტექსტი ნაწერია ყავისფერი მელნით, ხოლო ასომთავრულით შესრულებული სათაურები – ოქრომელნითა და სინგურით. ხელნაწერში შემორჩენილი წმ. მახარებლების – მარკოზისა და ლუკას– ორი მინიატიურა. წიგნის მოხატულობა მეტყველებს ქართული მინიატიურული მხატვრობის თვითმყოფად ხასიათზე.

XII ს.
 ეტრატი, 230 ფ., ზომა: 31×23 სმ.
 ადამწერის ადგილი: დასავლეთი საქართველო
 H 2120

რომლებიც ფინანსურად უზრუნველყოფდნენ საზღვარგარეთ არსებულ ქართულ მონასტერს. ქართველები მოღვაწეობდნენ ასევე გოლგოთა – უფლის საფლავი – აღდგომის, კაპპათას, დერთუფას, დერტავის დედათა, გეთსამანიის, ღალიას, ბასილის, თეოდორეს, ნიკოლოზის, სამოელის, შეჰანის მონასტრებში.

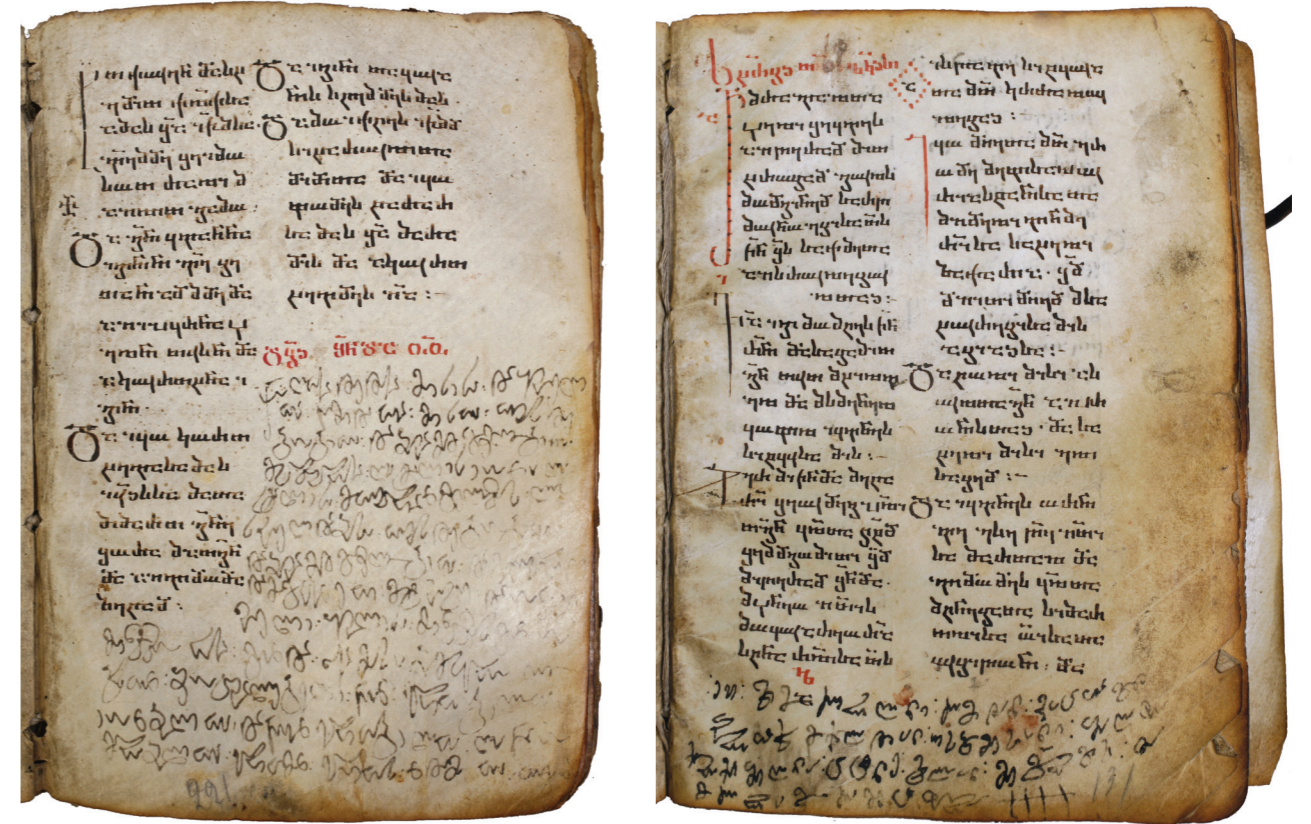
დღეს ცნობილია იერუსალიმური ქართული კოლეჯის 161 ხელნაწერი.

პარალელურად ქართული ხელნაწერი წიგნი იქმნება საქართველოში არსებულ ეკლესია-მონასტრებში. სამნიგნობრო საქმიანობამ მოიცვა როგორც საქართველოს დიდი სამონასტრო ცენტრები, ასევე ცალკეული ეკლესია-მონასტრები. მდიდრულად მოხატული და შინაარსით მრავალფეროვანი წიგნის ფლობა როგორც სასულიერო, ასევე საერო წოდების ღირსებად იქცა.

XIII-XVI სს-ის ქართული ხელნაწერი მიჰყვება განვითარების ტრადიციულ გზას, რომლის დაცვაც ამ პერიოდის წერილობით კულტურას ისევე, როგორც ქართულ სახელმწიფოს, მონღოლების, ოსმალეთისა და ირანის პოლიტიკური ზეწოლის პირობებში უწევს.

XVII-XVIII სს-იდან გაფართოვდა ქართველთა კულტურული ურთიერთობის წრე. ქართულმა წერილობითმა კულტურამ ყურადღება მიმართა ევროპული ცოდნისა და გამოცდილებისაკენ, რასაც ხელს უწყობდა ამ ეპოქის პოლიტიკური ურთიერთობები. ერთი მხრივ, კათოლიკე მისიონერების გამოჩენა საქართველოში და, მეორე მხრივ, რუსეთთან პოლიტიკური კავშირის დამყარების მცდელობას ბუნებრივად მოჰყვა ამ სივრცეებისათვის დამახასიათებელი სამნიგნობრო გამოცდილების შემოსვლა ჩვენში. გადაინერა კათოლიკური შინაარსის წიგნები, რუსულიდან ითარგმნა სასულიერო მწერლობისა და საეკლესიო ისტორიის ლათინურ სამყაროში გავრცელებული ძეგლები, დაარსდა პირველი სტამბა. ქართული ხელნაწერი წიგნის შედგენისა და გაფორმების ტრადიციამ თავდაპირველად ნაბეჭდ წიგნში გადაინაცვლა. ბეჭდური პროდუქციის მომძლავრებამ კი ერთგვარად შეავიწროვა ქართული ხელნაწერის გავრცელების არეალი, რომელიც პირადი საკუთრების მცირე ფორმის წიგნებით შემოისაზღვრა.

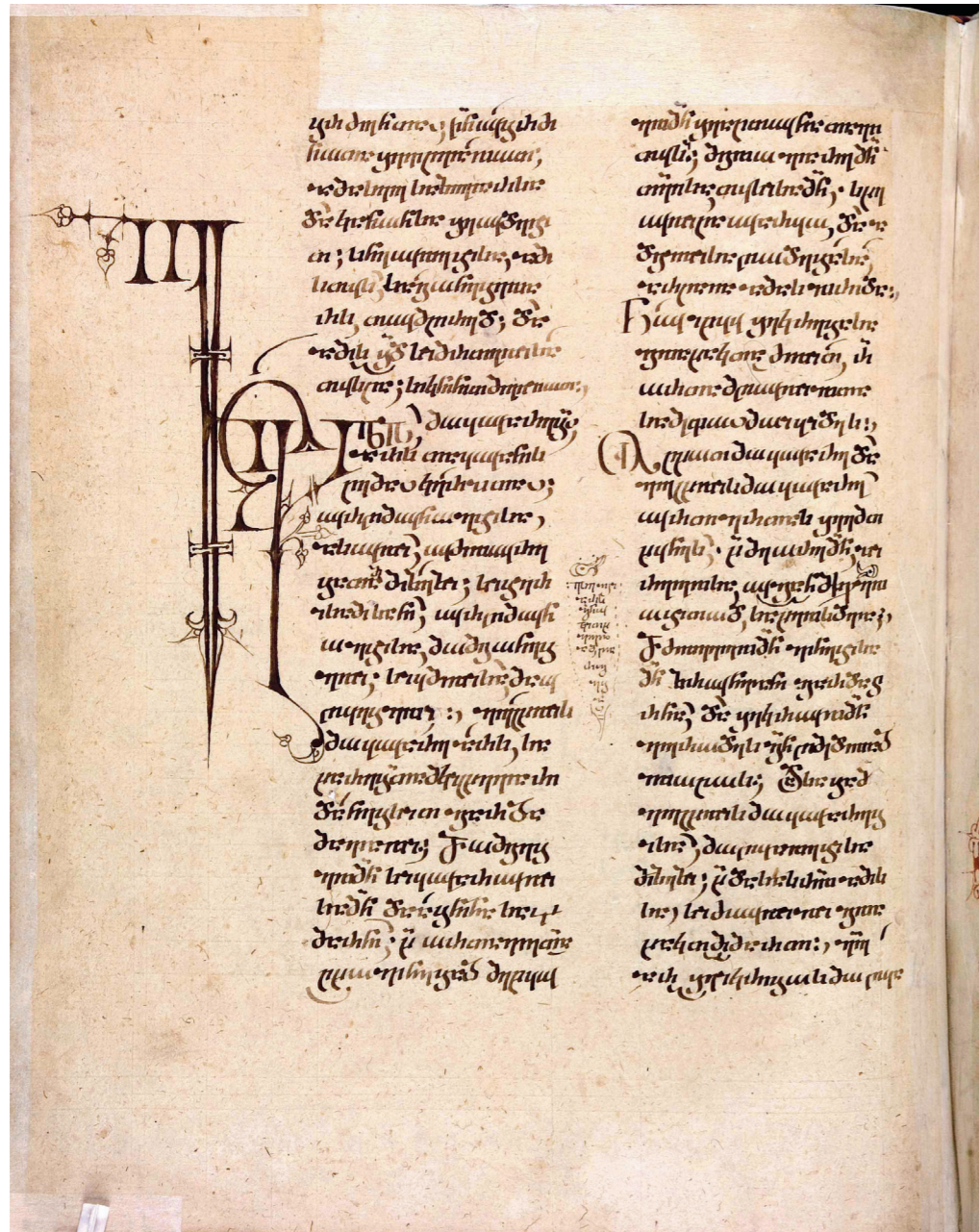
მეტ-ნაკლები ინტენსივობით ქართულმა ხელნაწერმა წიგნმა XX ს-ის დასაწყისამდე შეინარჩუნა არსებობა.

ოთხთავი

იერუსალიმში, გეთსემანიის მონასტერში (ეკლესიაში) გადაწერილი სამონასტრო დანიშნულების წიგნი. ნაწერია ეტრატიზ ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, სათაურები და დასაწყისები – სინგურით; ხელნაწერის ბოლო ნაწილი პალიმფსესტია. გადამწერია მწირო მიქაელი, წარმოშობით მცხეთელი, რომელმაც აღნიშნული სამუშაო შეასრულა სტეფანე ხუცესის, პალავრელის, შეკვეთით.; წიგნს ერთვის XII ს-ში მხედრულით ჯვაროსნების – ტამპლიერთა ორდენის წევრების მოსახსენებელი წარწერები.

1048 წ.
 ეტრატი; 243 ფ., ზომა: 22x16,5 სმ.
 გადამწერი: მიქაელი
 გადამწერის ადგილი იერუსალიმი, გეთსემანია
 H 1741

იოანე სინელი, კლემაქსი

„კლემაქსის“ ანუ „სათნოებათა კიბის“ ექვთიმე მთაწმიდელისეული თარგმანი, გადწერილი XII-XIII სს-ში ორი კალიგრაფის მიერ: ერთის ვინაობა უცნობია, მეორეა ნიკრავს. მისი ნაწერი გამოირჩევა ტექსტის სადეკლამაციო ნიშნებისა და მხატვრული ორნამენტების მრავალფეროვნებით: სიტყვებს შორის დასმულია განკვეთილობის ნიშნები, მძიმეები, სტრიქონებს ზემოთ და ქვემოთ – ტალღოვანი ხაზები. საზედაო ასოები შეჭრილია ტექსტში, შემკულია ფოთლოვანი ორნამენტით, ზოგში ადამიანთა სახეებია ჩახატული, ზოგში კი მთელი სიტყვაა ჩანერილი. ტექსტის ფართო

არშიებზე უამრავი სკოლითა, რომელთა სტრიქონების განლაგება ფიგურებს ქმნის. ნიგნის გაფორმებაში თავს იჩენს ხალხური ნაკადი. ტექსტი დაწერილია ნუსხურად, შავი და ყავისფერი მელნით, საზედაო ასოები – ტექსტის მელნით ან სინგურით.

XII-XIII სს.
ქალაღი, 223 ფ., ზომა: 36,5×29 სმ.
გადამწერები: უცნობი და ნიკრავ
H 1669

ოთხთავი

კლასიკური პერიოდიდან გვიანდელი ტრადიციისაკენ გარდამავალი პერიოდის ხელნაწერი ნიგნის საინტერესო ნიმუში. გადაწერის კონკრეტული ადგილი უცნობია, მაგრამ ნიგნი შექმნილია საქართველოში ერთ-ერთი ფეოდალური ოჯახის – გლონისთავისძეების დაკვეთით. ნიგნის მხატვრულ-დეკორატიული სისტემა შექმნილია კლასიკური ხანის ქართული ნიგნის ნიმუშების მიბაძვით, თუმცა განსხვავებული ფერთა პალიტრით, კონკრეტულად, მჭახე წითელი საღებავის გამოყენებით.

XII-XIII სს.
 ეტრატი, 316 ფ., ზომა: 23,6×18 სმ.
 გადამწერი: იაკობი
 A 516

ვარძიის ოთხთავი

მაღალი ხარისხის თეთრ ეტრატზე შესრულებული ხელნაწერი ნიგნი ყურადღებას იქცევს მდიდრული, ნატიფი ორიგინალური მორთულობითა და კლასიკური კალიგრაფიული ნუსხურით, სათაურები – სინგურითა და მთავრულით. საზედაო ასოები და ტექსტის მნიშვნელოვანი ადგილები ნაწერია ოქრომელნითა და ფერადებით. მახარებლების გამოსახულებანი ტექსტიან ფურცლებზეა შესრულებული და მცირე ადგილს იკავებს. მინიატიურები შემკულია ორიგინალური ორნამენტებით. ვარძიის ოთხთავი საზეიმო ხასიათის ხელნაწერია, რომელიც სავარაუდოდ თამარ მეფის ეკუთვნოდა. XVI საუკუნემდე ნიგნი ვარძიაში ინახებოდა, სპარსელების მიერ ვარძიის ძარცვის შემდგომ იგი გამოუსყიდია ლეონ კახთა მეფის ვაჟს და კვლავ ვარძიისათვის შეუწირავს. ნიგნს ჰქონია ვერცხლის ყდა ღვთისმშობლის მინანქრიანი ხატით, რომელიც შემოუძარცვათ.

XII-XIII სს.
 ეტრატი, 289 ფ., ზომა: 23×18 სმ.
 Q 899

ოხთავი

XIII ს-ში გადანერვილი და მოხატული წიგნი. ერთ-ერთი იმ მცირერიცხოვან სახარებათაგანი, რომელთაც ახლავს „ავგაროზის ეპისტოლის“ ტექსტი გვიანბიზანტიური ხანის ელინოფილური ტრადიციის თარგმანი, სადეკლამაციო-ლიტურგიკული ნიშნების თანხლებითურთ. ოხთავი მოხატულია. ყოველი თავის დასაწყისს ამშვენებს მახარებლების გამოსახულებანი ოქროს ფონზე, რომელთაც საცავად გაკეთებული აქვს ქსოვილის საფარი. ტექსტი შემკულია საუცხოოდ გაფორმებული თავსამკაულითა და საზედაო ასოებით. მხატვარი მათე (3r) მტკიცედ ინარჩუნებს ინდივიდუალური, თვითმყოფადი ქართული წიგნის ხელოვნებისათვის დამახასიათებელ ეროვნულ ტრადიციებს. მოგვიანებით წიგნი განუახლებია და ცხაოტის თავის ღმრთისმშობლისათვის შეუწირავს ქსნის ერისთავის მეუღლეს, როდამს (3r).

XIII ს.
 ეტრატი, 190 ფ., ზომა: 25,5×20 სმ.
 A 496

ოხთავი

XIII ს-ის ერთ-ერთი საუკეთესო კალიგრაფიული ნიმუშია და შესრულებული უნდა იყოს საგანგებოდ დიდგვაროვანი ფეოდალური წრის წარმომადგენლისთვის. ნაწერია ნუსხურით, სათაურები – წითელ ფონზე ოქრომელნით. ოხთავის შემკულობას წარმოადგენს ორნამენტული მორთულობის ცალკეული ელემენტები, კამარები, საზედაო ასოები, ოქრომელნით შესრულებული მინიატიურები მარკოზისა და ლუკას გამოსახულებებით, ხარების, შობის, იერუსალიმში შესვლის კომპოზიციებით.

XIII ს.
 ეტრატი, 268 ფ., 23,5×17,5 სმ.
 გადამწერი: ნიკოლოზ კატარანისძე
 A 26

1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400

მოქვის ოთხთავი

ნიგნი წარმოადგენს ქართულ ოთხთავთა შორის ერთ-ერთ ბოლო ილუსტრირებულ წიგნს, რომელშიც გამოვლენილია ქრისტიანული ხელოვნების პალეოლოგოსური ხანის (1261-1361 წწ.) ბიზანტიური ხატწერისა და წინარენესანსული ევროპული მხატვრობის ელემენტები. საზეიმო ხასიათის ეს წიგნი გადაწერილია დასავლეთ საქართველოში – აფხაზეთში, მოქვის მონასტერში. მისი დამკვეთია მოქვის ეპარქიის მთავარეპისკოპოსი დანიელი. გადამწერი და მხატვარი ეფრემი. ნაწერია ეტრატზე მსხვილი ნუსხურით, ყავისფერი მელნით. წარმოდგენილია 10 კამარა, 152 სიუჟეტური მინიატიურა, რომელთა შორის ინტერესს იწვევს ჩვილედი ღვთისმშობლის წინაშე ვედრების პოზაში მდგომი მოქველი მთავარეპისკოპოსი დანიელი. ხელნაწერში იკითხება 531 საზედაო ასო.

1300 წ.
 ეტრატი, 329 ფ., ზომა: 30x23,5 სმ.
 გადამწერი და მომხატველი: ეფრემი
 დამკვეთი: მოქვის ეპარქიის მთავარეპისკოპოსი დანიელი
 გადაწერის ადგილი: მოქვი
 Q 902

იოანე ოქროპირის ჟამისწირვა, XIII-XIV სს. გრაგნილი, შემდგარი სამი ერთმანეთზე გადაკერებული ეტრატის ფურცლის, ანუ კეფისაგან. ნაწერი ნუსხურით, ყავისფერი მელნით. სათაური ფერადი საღებავებით, ლამაზად მოხატული საზედაო ასოები მთავრულით. ადგილები გაცხოველებულია შავი მელნით. ხელნაწერის გადამწერი ყოფილა გაბრიელი, რომელსაც ნუსხურით შეუსრულებია ტექსტი. გრაგნილი ნაწერი ორივე მხარეზე. იოანე ოქროპირის ჟამისწირვა, ანუ კონდაკი დახვეულია ხის ჯოხზე, ანუ კონდაკზე. ტექსტის დასაწყისში მოთავსებულია იოანე ოქროპირის გამოსახულება, რომელიც ჩასმულია წნული ორნამენტით შემკულ ჩარჩოში.

XIII-XIV სს.
 ეტრატი, 3 კეფი,
 ზომები: 64,5×20,8 სმ.; 74×20,8 სმ.;
 70,5×21,1 სმ.
 გადამწერი: გაბრიელი
 A 922.

კურთხევანი
 კრებულში გაერთიანებულია სხვადასხვა ტიპის ლოცვები, მათ შორის ბევრია სამკურნალო შინაარსისა. ძველ ქართულ კრებულთა შორის აღნიშნული ნიგნი უნდა მივაკუთვნოთ ე. წ. გარდამავალი ტიპის კრებულს, რომელიც ფართო სოციუმისათვის მოიზარება. გადამწერი და გადამწერის ადგილი უცნობია, მაგრამ, სავარაუდოდ, ძალზე ძველი დედნის ასლს წარმოადგენს. ტექსტები უახლოვდება კლარჯულ თარგმანებს. ნაწერი აღმოსავლურ ქალაღზე. ტექსტი დანერვილია ნუსხურით, სათაურები და საზედაო ასოები – სინგურით. ხელნაწერში უხვადაა ფერადებით შესრულებული თავბოლოკაზმულობები, ადამიანის, ფრინველთა, ცხოველთა და ყვავილოვან-მცენარეული გამოსახულებები, მხატვრულად გაფორმებული საზედაო ასოები და ვარდულები.

XIV-XV სს.
 118 ფ., აქედან ქალაღი – 116 ფ., ეტრატი – 2 ფ.; ზომა: 24,5×20,5 სმ.
 A 1110

ლარგვისის ზატიკი, XV ს.

ზატიკი ლიტურგიკული წიგნია და აღდგომის პერიოდის საგალობლებს ნიშნავს. ნანერია ნუსხურით, სათაურები სინგურით. მოხატულია თავსამკაულით, საზედაო ასოებითა და მინიატიურებით, რომლებზეც გამოსახულია სცენები საუფლო დღესასწაულებიდან.

XV ს.

ეტრავტი, ფ. 175, 25,6×20,2 სმ.

გადამწერი: ბარნაბა, დამკვეთი: შალვა ერისთავი

A 25

ფსალმუნი

გადანერილია სამცხეში ათაბაგთა ფეოდალური სახლის თაოსანის – ყვარყვარესა და მისი ვაჟის – მზეჭაბუკ II-ის საგანგებო დაკვეთით. მომცრო ზომის ხელნაწერი საოჯახო ბიბლიოთეკისთვისაა შექმნილი. ნაწერია ეტრატზე ნუსხურით, საზედაო ასოებისათვის გამოყენებულია ასომთავრული, გაფორმებულია ოქრომელნით. ფსალმუნებს წინ უძღვის ფერადებით შესრულებული მინიატიურა დავით ნინასწარმეტყველისა, რომელიც ქნარზე უკრავს, ხოლო ტექსტის დასაწყისს ამკობს თავსამკაული ორიგინალური ორნამენტით.

1494 წ.
 ეტრატი, 168 ფ., ზომა: 9,8×7,6 სმ.
 გადანერის ადგილი: სამცხე, სამხრეთი საქართველო
 A 351

ფსალმუნი

მდიდრულად გაფორმებული ეს ხელნაწერი ნიგნი საგანგებოდ მაღალი არისტოკრატიული ოჯახისათვის უნდა ყოფილიყო დაკვეთილი. შეიცავს გიორგი მთაწმიდელისეულ რედაქციის ტექსტს. უძღვის დავით ნინასწარმეტყველის გამოსახულება, დართული აქვს ტექსტზე ადრეული მაღალმხატვრული მინიატიურები. სურათები, რომლებიც უფრო ადრეულია, ვიდრე ტექსტი. გადამწერის მხედრულად შესრულებული ანდერძით ირკვევა, რომ ხელნაწერი დაუკვეთავს ზილიხან ბატონიშვილს.

XVII ს.
 ქალაღი, 236 ფ., ზომა: 25×17,5 სმ.
 H 1665

ფსალმუნი

ნიგნი გადაიწერა დასავლეთ საქართველოში, სოფ. ღვარამი თეთროსანის სახელწოდებით ცნობილ ეკლესიაში ქაიხოსრო გურიელისა და მისი დედის, დედოფალ ათაბაგის ქალ თამარის დაკვეთითა და ფინანსური უზრუნველყოფით. გადანერილია აღმოსავლურ ქალაქებზე ნუსხურით. შემკულია 55 ტექსტზე ადრეული მინიატიურით.

XVI ს.

ქალაქი, 144 ფ., 23×17,5 სმ.

გადამწერი: გერმანოზი

გადანერის ადგილი: ღვარას თეთროსანის ეკლესია
H 75

ბიბლია

ნიგნი, რომელსაც „მცხეთურ ხელნაწერს“ უწოდებენ, ბიბლიის ყველაზე სრულყოფილი ქართული ხელნაწერია. ძველი ნათლად მეტყველებს XVII-XVIII სს. მიჯნაზე ქართველთა მნიშვნელოვან ცოდნასა და გამოცდილებაზე ბიბლიოლოგიისა თუ სამეცნიერო-ფილოლოგიური საქმიანობის შესახებ. ბიბლია ნაწერია ქალაქდზე შავი მელნით, ნუსხურით. გაირჩევა რამდენიმე ხელი. სათაურები შესრულებულია მთავრულით, ზოგჯერ წითელი მელნით. რედაქტირებულია მხედრულით და ახლავს ამავე ხელით შესრულებული საძიებლები, რომლებიც ეკუთვნის რედაქტორს, სულხან-საბა ორბელიანს. ხელნაწერში ჩართულია ვახტანგ VI-ის სტამბაში დაბეჭდილი ტექსტი „წინასწარმეტყველთა ნიგნები“.

XVII-XVIII სს.
 ქალაქი, 668 ფ., ზომა: 21×29,5 სმ.
 გადამწერები: სულხან-საბა ორბელიანი, ლაზარე
 A 51

სამოთხის კარი

სულხან-საბა ორბელიანის „სამოთხის კარი“ კითხვა-მიგებით დაწერილი მოძღვრებაა. იგი ავტოგრაფულ ნუსხას წარმოადგენს და 1701 წლით თარიღდება. ამ ხელნაწერში, რომელიც ავტორის უბის ნიგნაკი უნდა ყოფილიყო მისივე ხელით შეტანილია სხვა მასალა, რომელიც შეიცავს ლოცვებს, ღვთისმსახურებასთან დაკავშირებულ საკითხავებს. ნიგნი ნაწერია ქალაქდზე მხედრულით. ტექსტი ადგილ-ადგილ ავტორის მიერ უნდა იყოს ნასწორები, რასაც მოწმობს ქალაქდის ვიწრო ნაჭრები, რომლებიც ნიგნაკში ჩაკრული.

1701 წ.
 ქალაქი, 90 ფ., ზომა: 20,8×11 სმ.
 გადამწერი: სულხან-საბა ორბელიანი
 A 303

ქართული საერო ხელნაწერები

შუა საუკუნეების ქართულ საერო ხელნაწერებში წარმოდგენილია ჟანრობრივად და შინაარსობრივად მრავალფეროვანი მწერლობის ნიმუშები, მხატვრული და სამეცნიერო შინაარსის თხზულებები. ეს ხელნაწერები თავიანთი შედგენილობითა თუ მხატვრული გაფორმებით იმდროინდელი საზოგადოების სულიერი ინტერესებისა და მოთხოვნების შესაბამისად იქმნებოდა და ასახავდა ახლოაღმოსავლეთის საერთო კულტურული არეალის ძირითად ტენდენციებსა და მიმართულებებს. მისი მხატვრული სახე და შექმნის ტექნიკა ემყარებოდა ძველი ქართული ხელნაწერი წიგნის ტრადიციებს, რომლებიც სასულიერო წრეებში, ქართულ და უცხოურ სკრიპტორიუმებში ყალიბდებოდა.

ქართული წერილობითი კულტურის საერო ხელნაწერების სახის ჩამოყალიბება დამოუკიდებელი და ძლიერი ფეოდალური მონარქიის, პოლიტიკურად და ეკონომიკურად მოწინავე ქართული სახელმწიფოსა და ბრწყინვალე სამეფო კარის არსებობის პირობებში დაიწყო. შემდგომ კი, ერთიანი საქართველოს დაშლისა და პოლიტიკური ძნელბედობის ჟამს, ქართული სამონასტრო კერების შესუსტების პერიოდში, სწორედ საერო ხელნაწერმა იტვირთა წიგნის შემეცნებითი არეალის გაფართოვებისა და პროგრესული ცოდნის შემოტანა-გავრცელების ფუნქცია. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ

გულანი

შედგენილობით ორიგინალური ქართული კრებულია, რომელშიც თავმოყრილია საღვთისმსახურო ყველა წიგნი: სახარება, საქმე მოციქულთა, პავლენი, თვენი, ჟამნი, დავითნი, მარხვანი, ზატიკი, სვინაქსარი. ეკლესიაში ის იკითხებოდა მთელი წლის განმავლობაში. ეს გულანი დაუკვეთავს კათალიკოს ნიკოლოზ ამილახვრიშვილს 1681 წელს. ნაწერია ქალაღღზე ნუსხურით, ყავისფერი მელნით. საზედაო ასოები და სათაურები მთავრულითა და სინგურით. ხელნაწერი მოხატულია, ტექსტსა და ხელნაწერის კიდეებზე უხვად გვხვდება წმინდანთა გამოსახულებები, ასევე სცენები საუფლო დღესასწაულებიდან.

1681 წ.
ქალაღღი, 345 ფ., ზომა: 35×24 სმ.
გადამწერები: მიქაელი, საბა, აბელი
A 30